

Kalligrafie

Praktische handleiding
tot de kunst van het
sierschrijven

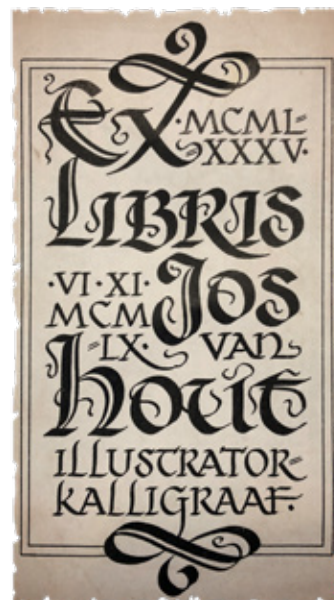
Jos van Hout

Kalligrafie

Praktische handleiding
tot de kunst
van het sierschrijven

Jos van Hout

< *Ex Libris*: geschreven met
twee verschillende diktes
bandschriftpen: dik voor de
basisletters en dun voor de
versieringen en de kleine letters.

> *Lectori Saludem* is ook met
twee diktes geschreven (beide
initialen zijn dikker) en een
spitse pen voor de verticale
lijnen.

*Let op de ligaturen: samen-
gevoegde of doorlopende
vormen in de lettercombinaties
CT - OR - UT.*

© Tekst, illustraties en grafische vormgeving · Jos van Hout · Click Communicatie · De Bilt · 1985 - 2025

Eerste druk: januari 2025 · Uitgave in eigen beheer · Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van bovengenoemde uitgever.

Lectori Saltem

Toen uitgeverij Thieme mij in april 1985 vroeg een boek over kalligrafie te schrijven, nam ik de opdracht gretig aan. Uit opmerkingen van mijn cursisten en uit eigen ondervinding was mij namelijk gebleken dat bestaande literatuur over kalligrafie vaak niet aansluit op de huidige praktijk: er worden dikwijls verouderde materialen, methoden en (letter)vormen in beschreven.

In dit boek heb ik mij voornamelijk gericht op het beschrijven van de moderne materialen, nieuwe (en daardoor vaak snellere en eenvoudigere) methoden en aan deze tijd aangepaste lettervormen. Ik hoop dat ik op deze manier heb kunnen aansluiten bij de wensen van de 21e-eeuwse kalligraaf.

De praktische waarde van dit boek wordt bovendien nog verhoogd doordat bij de meeste illustraties de daarvoor gebruikte materialen en eventuele bijzonderheden vermeld worden. De illustraties zijn daardoor gemakkelijk als oefening na te maken.

Wat overigens niet wil zeggen dat u zich moet beperken tot het kopiëren van voorbeelden. Kalligrafie is ambachtelijk schoonschrijven, waarbij u in creatieve zin alle vrijheid

mag nemen. De regels en richtlijnen in dit boek moeten een technische basis leggen voor de uitwerking van uw eigen creativiteit. Als dat het uiteindelijke resultaat is, heeft 'Kalligrafie' zijn doel bereikt.

Als ik dit boek alleen had moeten maken, was het mij waarschijnlijk nooit gelukt. Daarom verdienen mijn dochters Liz en Sam mijn warme dank. Zij hebben voor een aanzienlijk deel de opmaak en de scans voor hun rekening genomen.

De voorbeelden stammen grotendeels uit de jaren 80 van de vorige eeuw. Toen mijn reclamewerk een vlucht nam, raakte kalligrafie op de achtergrond - alsook het afmaken van dit boek. Tussentijds hebben mijn dochters in 2013 het manuscript getypt en de scans gemaakt. En nu pas had ik de tijd om het af te maken. Beter laat dan nooit, want de uitgangspunten en de uitwerking zijn nog steeds valide.

Veel plezier met dit boek. Ik hoop dat het u op weg helpt naar de kunst van het sierschrijven.

Jos van Hout

's Hertogenbosch 1986 · Utrecht 2013 · De Bilt 2025

Inhoud

Voorwoord · Lectori Salutem 5

Inleiding 9

De opbouw van dit boek 9

Enkele tips voor beginners· 9

1. Historisch overzicht 10

2. De bandschriftpen 12

2.1 Losse pennen· 12

2.2 Vulpennen· 13

2.3 Lichaamshouding 13

2.4 Penhouding 14

2.5 De eerste oefeningen 14

2.6 Schrijfrichting 15

2.7 Fouten en correcties 15

3. Linkshandig kalligraferen 17

3.1 Boven de regel steunend 17

3.2 Onder de regel steunend 17

4. Letters schrijven 19

4.1 De basislettertypen· 19

4.2 De kapitalen 20

4.3 Optische letterhoogte 20

4.4 De verhouding tussen penbreedte en x-hoogte 20

4.5 Penhoek 21

4.6 Letters met horizontalen en verticalen 21

4.7 Letters met diagonalen 22

4.8 Letters met kleine rondingen 23

4.9 Letters met cirkelvormen· 23

4.10 Het humanistische boekschrift 25

4.11 Humanistisch cursief· 27

5. Teksten schrijven 28

5.1 Letterspaties 28

5.2 Woordspaties· 29

5.3 Interlinie 31

5.4 Controle van het tekstbeeld 33

6. Meer lettertypen en variaties 35

6.1 De Unciaal· 35

6.2 De karolingische minuskel 37

6.3 Uithangende en Romeinse cijfers 37

6.4 Gothiek· 39

6.5 Variaties 39

6.6 Variaties in lettertypen 40

6.7 Zelf ontwerpen van lettertypen· 42

7. De spitse pen 43

7.1 Houding en techniek 43

7.2 Linkshandigen 43

7.3 Zwelschrift· 44

7.4 Kopergravures 44

8. De materialen 46

8.1 De bandschriftpen 46

8.2 Vulpennen· 46

8.3 Spitse pennen· 47

8.4 Potloden 48

8.5 Tekenpen 49

8.6 Inkten 49

8.7 Verf	50
8.8 Viltstiften	50
8.9 Tafel/stoel	51
8.10 Papiersoorten	52
8.11 Papierproeven	53
8.12 Overige benodigdheden	54
9. Afwerking met lakzegel of linten	55
9.1 Papierkeuze	55
9.2 Linten	55
9.3 Lakzegels	55
10. Indeling van tekstpagina's	56
10.1 Vlakverdeling	56
10.2 Uitvullen	57
10.3 Centreren	57
10.4 Lineaturen	58
11. Initialen & versieringen	60
11.1 Versaalletters	60
11.2 Gothische sierinitialen	60
11.3 Versieringen in gothische initialen	62
11.4 Positie en formaat van de initialen	62
11.5 Extra versieringen	64
11.6 Technieken en materialen voor versieringen	66
12. Compositie en uitwerking	67
12.1 Werkwijze	67
12.2 Ontwerp voor drukwerk	68
12.3 Zelf kopiëren	69
12.4 Verkleiningsvoordelen	69

12.5 Officiële werkstukken	70
12.6 Fouten corrigeren	71
13. Lettertypen ter inspiratie	73
13.1 Uncialen en halfuncialen	74
13.2 Karolingisch en gothisch	76
13.3 Humanistisch romein	79
13.4 Humanistisch cursief	82
13.5 Fun scripts	84
13.6 Spelen met de bandschriftpen	86
14. Toepassingen	88
14.1 Titels	88
14.3 Monogrammen	90
14.2 Visitekaartjes	90
14.4 Wenskaarten	91
14.5 Oorkonden, getuigschriften	92
14.6 Menukaarten	96
14.7 Cadeau bij middeleeuwse facsimile-uitgave	98
14.8 Kalligrafie in het bedrijfsleven	100
14.9 Spreuken & gedichten	102
14.10 Tekst waardigheid geven	104
14.11 Monnikenwerk	108
14.12 Reclameschrift	112
14.13 Reclameborden	113
14.14 Advertenties voor cursussen	114
15. Na- en dankwoord	116
15.1 Toegift: namen in zwelschrift	117
16. Biografie	118

Document ter bekrachtiging van samenwerking tussen twee beroepsopleidingen.

In gotisch schrift met drie verschillende diktes bandschrifttypen (Osmiroid B6, B3, B) en een tekenpen (Rotring 0,25) voor de versieringen, waarbij in die van PCBB een hamer, boor en scherm herkenbaar zijn.

Papier met perkament reliëfstructuur, 50 x 70 cm. Het lint in rood met gouden biezen is in diagonale snedes geregen en aan de achterkant vastgelijmd en is gebruikt om het document na oprollen dicht te strikken (met langere uiteinden dan hier zijn afgebeeld).

Inleiding

Dit boek is geen historisch overzicht van authentieke schrijfwijzen met voorbeelden uit oude manuscripten. Alleen de uitgebreide stamboom op pagina 9 verschaft enig inzicht in de plaats van ontstaan en het tijdvak, waarin een lettertype of stijl geplaatst kan worden. In de rest van het boek zijn de oorspronkelijke vormen meestal ‘vertaald’ en bijgewerkt tot complete alfabetten, die aan de normen van ons huidige schrift en taalgebruik voldoen.

De opbouw van dit boek

In *hoofdstuk 2* komt de bandschriftpen, het meest gebruikte kalligrafie-materiaal, aan de orde (in *hoofdstuk 3* voor links-handigen) waarmee u in *hoofdstuk 4* de basislettertypen van de westerse schriften leert schrijven. Deze letters worden in *hoofdstuk 5* aaneengeregen tot woorden en regels.

In *hoofdstuk 6* breidt het aantal basislettertypen uit en krijgt u enkele manieren om zelf variaties te creëren.

In *hoofdstuk 7* wordt het gebruik van de spitse pen besproken, een moeilijker schrijfinstrument dan de bandschriftpen.

Hoofdstuk 8 bevat uitgebreide beschrijvingen van alle overige materialen, die voor de kalligrafieën en illustraties in dit boek gebruikt zijn, met eventuele bijzonderheden over de werkwijze. *Hoofdstuk 9* handelt over speciale afwerkingen.

Hoofdstuk 10 is een inleiding over het indelen van tekstpagina's en in *hoofdstuk 11* is het maken en gebruiken van initialen en illustraties beschreven. Versieringen met verschillende technieken zijn hierin opgenomen.

Hoofdstuk 12 behandelt hoe u een compositie kunt maken en op welke manieren deze compositie uitgewerkt kan worden voor verschillende doeleinden.

Hoofdstuk 13 bevat voorbeelden van vele lettertypen (38!) en in *hoofdstuk 14* ziet u talloze toepassingen in oorkonden, opschriften, gedichten, gelegenheidskaartjes, menukaarten et cetera - tot en met enkele voorbeelden van monnikenwerk...

Enkele tips voor beginners

Er is een uitgebreid hoofdstuk besteed aan materialen, maar ik wil beginnende kalligrafen niet meteen met grote investeringen op zadelen. U kunt het beste eerst de tekst doorlezen en bekijken welke materialen u nodig heeft om een bepaalde techniek te beoefenen.

Voorlopig kunt u volstaan met de aanschaf van een Osmiroid of Sheaffer kalligrafieset, een opsteekpennetje, een potje inkt, een vulpotlood met gum en een lineaal. Een betrekkelijk kleine investering voor een hobby waaraan zoveel plezier te beleven is.

Lees eerst zorgvuldig alle aanwijzingen, voordat u begint te schrijven. Een verkeerd aangeleerde techniek is moeilijk af te leren en leidt vaak tot teleurstellingen. Bestudeer grondig ieder lettervoorbeeld en probeer letters in een keer te schrijven, zonder tussen de verschillende letteronderdelen opnieuw naar het voorbeeld te kijken. Het resultaat wordt er uiteindelijk beter van.

1. Historisch overzicht

Toelichting bij het schema op de volgende pagina.

Tot in de 8e eeuw werden alleen hoofdletters (kapitalen) geschreven, veelal zonder woordscheidingen. Het alfabet was toen nog beperkter: de letters J, U en W zijn pas tussen 800 en 1200 ontstaan.

Puntjes op de minuskels (kleine letters) i en j ontstonden in de gotische periode - noodgedwongen om duidelijker onderscheid te krijgen binnen de letters. Schrijf maar eens het woord *minimum* in het lettertype Textura zonder puntjes; dat bestaat uit vijftien identieke streepjes naast elkaar.

Opvallend is hoe enkele takken in het gothisch doodlopen. Door de grote eenheid in lettervormen waren er geen verdere ontwikkelingen meer mogelijk. De letter S vervormde tot een f-achtige slinger, die nu nog regelmatig in gotische teksten opduikt.

Het starre ritme van het gothisch zorgde voor steeds moeilijker leesbare teksten. Daarom grepen Italiaanse schrijfmeesters rond 1500 terug op de Romeinse kapitalen en de Karolingse minuskel. Daaruit vormden zich de humanistische schrijfwijzen. Deze bestonden uit duidelijke, optimaal leesbare letters, die zich zeer goed tot woorden, regels en teksten lieten schikken. Nog steeds gelden deze alfabetten als de meest perfecte in de kalligrafische letterkunst. Ze staan ook aan de basis van de eerste lettertypen die voor de boekdrukkunst werden ontwikkeld.

Deze toelichting vormt slechts het topje van een interessante ijsberg. Voor de uitgebreide beschrijving van ontstaan en gebruik van lettertypen, raad ik u graag dit boek aan: *Over Letters en Schrift en de beginselen van het schrijven*, van Fons van der Linden (Cantecleer, ISBN 9021307553).

In het schema worden Italië, Zuid-Frankrijk en Spanje aangeduid met 'Zuid-Europa'. Met 'West-Europa' worden hier Duitsland, de Nederlanden, Engeland en Noord-Frankrijk bedoeld. Groot Brittannië en Ierland nemen met de insulaire halfuncialen een bijzondere plaats in.

In de 16e en 17e eeuw werd schrijven sneller en meer gemeengoed. Een spitse penpunt verving de brede penpunt en er ontstonden nieuwe stijlen, met zwierige versieringen.

Copperplate of Roundhand (in Nederlands: zwelschrift) staat niet in het historische schema op de volgende pagina, maar komt in dit boek ook aan de orde.

2. De bandschriftpen

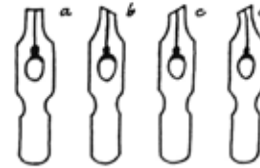
De bandschriftpen, ook wel rondschrift- of brede pen genoemd, is vanaf het begin van onze jaartelling tot in de 17e eeuw bepalend geweest voor lettervormen in de meeste kalligrafische handschriften. Lang in de vorm van een vogelveer - de ganzepen - die op een bepaalde manier gesneden werd om een goede punt te krijgen. Later kwamen er stalen pennen voor in de plaats. Kenmerkend voor deze pen is het dun-dik verloop, dat zonder harder of zachter drukken verkregen wordt. De brede punt vormt tijdens het schrijven een soort lint, vandaar de naam bandschriftpen.

2.1 Losse pennen

Losse punten van deze penvorm zijn in vele maten te koop en gemakkelijk in een houder te schuiven. De punt wordt in een inktpot gedoopt of met een penseeltje gevuld door een druppel inkt af te strijken in het 'reservoir', een metalen clipje boven of onder de punt. Zo'n reservoir is ook zelf te maken door een plakbandje of een nylon draadje eromheen te wikkelen.

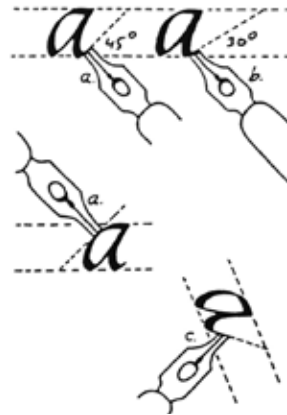
Dit systeem is erg goedkoop, maar leidt - vooral bij beginners - regelmatig tot teleurstelling. De eerste letters zijn vaak te vet, de laatste te licht en vaak is de inkt midden in een letter op; doorschrijven is er niet bij. Ook kan er bij te veel inkt een druppel van de pen vallen, die de inspanningen teniet doet.

Voor gevorderden, die graag met kleuren (ecoline of verdunde plakkaatverf) of watervaste inkt werken, zijn deze pennen echter onmisbaar.

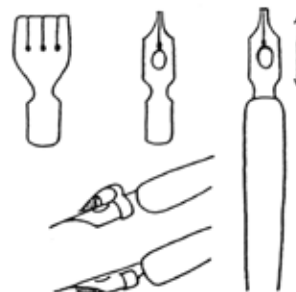
Losse penpunten:

- a. Rechte punt*
- b. Right oblique*
- c. Left oblique*

Rechtshandig met pen a of b

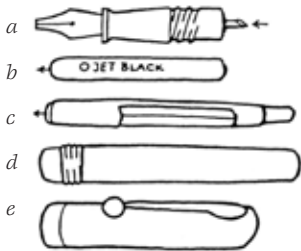
Linkshandig: pen a (met hand boven de regel) of pen c (met hand onder de regel en papier gekanteld, zodat de schrijfrichting scherp naar beneden is.

Penpunten zijn eenvoudig verwisselbaar.

Inktreservoir: pennen met een clipje boven of onder om inkt vast te houden.

Inktreservoirs

Sheaffer vulpen met punt (a)
patronen (b) of convertor (c)
d.houder en e. dop

2.2 Vulpennen

Veel gemakkelijker zijn de vulpennen: losse penkoppen met vullingen of zuigreservoirs (convertors), die in een houder geschroefd worden. Ze geven een langdurige en egale inktafscheiding en leveren daardoor sneller bevredigende resultaten op.

Het nadeel van deze pennen is dat er geen watervaste inkten in mogen. De inkt kan in de punt opdrogen en de pen wordt onbruikbaar, omdat hij voorgoed verstopt is.

Van verschillende merken heeft Sheaffer voor beginners de meest geschikte pen. De inkt vloeit er gemakkelijk en gelijkmatig uit en de drie breedtes penpunten volstaan voor oefeningen en eenvoudige kalligrafische werkstukken.

Voor gevorderden is Osmiroid aan te raden, omdat dit merk verreweg het grootste aanbod heeft. De scherpere punten en vooral de shadow-uitvoeringen - die door een hapje uit de punt een dubbele lijn maken - vereisen een geoefender hand dan de Sheafferpennen.

Naam pen	mm
Osmiroid extra fine	0,5
Osmiroid fine	0,75
Osmiroid medium	1,00
Sheaffer fine	1,00
Osmiroid broad	1,25
Osmiroid B2	1,50
Sheaffer medium	1,50
Osmiroid B3	1,75
Osmiroid B4	2,00
Sheaffer broad	2,00
Osmiroid B5	2,50
Osmiroid B6	3,00
Osmiroid B8	4,00
Osmiroid B10	5,00
Osmiroid Shadow	
Osmiroid SH4	2,00
Osmiroid SH5	2,50
Osmiroid SH6	3,00

2.3 Lichaamshouding

Voor grotere werkstukken werkt een tafel of lichtbak, onder een hoek van ongeveer 30 graden, het prettigst. Voor kleinere werkstukken voldoet een horizontale, stevige tafel. Zorg dat u goed licht heeft, dat voor rechtshandigen van links, en voor linkshandigen van rechts komt, zodat u niet in de schaduw van uw hand zit te schrijven. TL-licht in de kleur 'daglicht' werkt het prettigst, met een lange buis die schaduwen van alle kanten wegbelicht.

De hoogte van uw stoel (zonder armleuningen) moet goed afgesteld zijn; uw schouders moeten niet afhangen of opgetrokken worden. Zit ontspannen, met beide voeten iets onder uw stoel naast elkaar. Uw lichaam is evenwijdig met de rand van het tafelblad en uw onderarm ligt geheel op tafel, in een hoek van 45 graden.

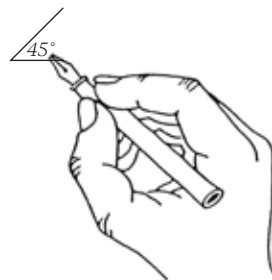

Zijaanzicht

2.4 Penhouding

De pen rust op het onderste kootje van uw middelvinger en wordt door duim en wijsvinger in positie gehouden. De plaats waar de pen wordt vastgehouden ligt zo'n drie cm boven de punt van uw pen. Zo houdt u overzicht en voorkomt u dikteverloop in de verticale lijnen. De penhouder wijst in dezelfde richting als uw onderarm. Zorg ervoor dat de penpunt altijd over de gehele breedte het papier raakt.

Basispenhouding: 45°

2.5 De eerste oefeningen

Voor de eerste oefeningen met de bandschriftpen heeft u de volgende materialen nodig:

- Sheaffer B of Osmiroid 2B

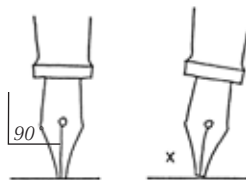
- Vullingen of vulpeninkt

- A4-formaat (29,7 x 21 cm) papier, voorbedrukt met 5x5 mm ruitjes

Om straks de letters op de juiste wijze te schrijven, moet u de penpunt onder een constante hoek van 45 graden leren hanteren. Een lijntje van 45 graden omhoog wordt dan zeer dun, terwijl een lijn van 45 graden omlaag even dik wordt als de breedte van de penpunt. Een plusteken (+) is een uitstekende controle: de horizontale en verticale lijn moeten precies even dik zijn.

Verschuif na iedere lettervorm uw hand. Doet u dit niet, dan gaat het steunpunt van uw hand als draaipunt fungeren, wat leidt tot verdikking van de verticalen - en dus onregelmatigheden in het tekstbeeld.

Houdt de punt vlak op het papier, zodat u aan beide kanten van de lijn een scherpe i.p.v. rafelige afscheiding met het wit krijgt.

Zorg dat de gehele punt het papier raakt.

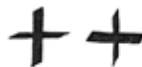
Correct: maximaal dun-dik-verschil

Correct: minimale dikte opgaande lijn

Fout: zowel verticalen als diagonalen te dik

Correct plus-teken: horizontaal en verticaal zijn precies even dik.

Fout: pen tegen de klok in (l) of met de klok mee (r) draaien

Hier is 'gesmokkeld': om de lijnen even dik te maken is de pen verdraaid

Nevenstaande figuren zijn uitstekende basisvormen om vertrouwd te raken met uw pen. Zet voor en na iedere regel een plusteken en bekijk dat kritisch. Zijn beide lijnen even dik? Is dat niet het geval, corrigeer dan uw penhouding of leg het papier onder een iets andere hoek.

2.6 Schrijfrichting

Als u de richting van de pijltjes bekijkt, valt het u waarschijnlijk op dat de lijnen getrokken worden - en niet geduwd. Wanneer de lijnen geduwd worden, kan de inkttoevoer verhinderd worden doordat het inktgleufje in de penpunt dichtgeduwd wordt. Bovendien haakt de pen, als de lijnen getrokken worden, nooit in het papier.

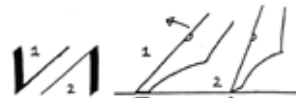
Begin- en eindpunt van een ronding of lijnstuk zijn altijd de punten, waar de lijn het dunst is. Een O bijvoorbeeld bestaat dus uit twee lijnstukken. Op gladdere papiersoorten, met een gemakkelijk uitvloeiende pen, is het weliswaar mogelijk om rondingen in één keer te maken, maar bovenstaande methode is echter altijd geschikt, dus kunt u zich die beter eigen maken.

2.7 Fouten en correcties

De meest voorkomende fouten en de handelwijze voor de juiste correctie staan hiernaast beschreven. Hoe meer vellen u met de streepjes van deze pagina oefent, hoe gemakkelijker u daarna letters kunt schrijven. Succes!

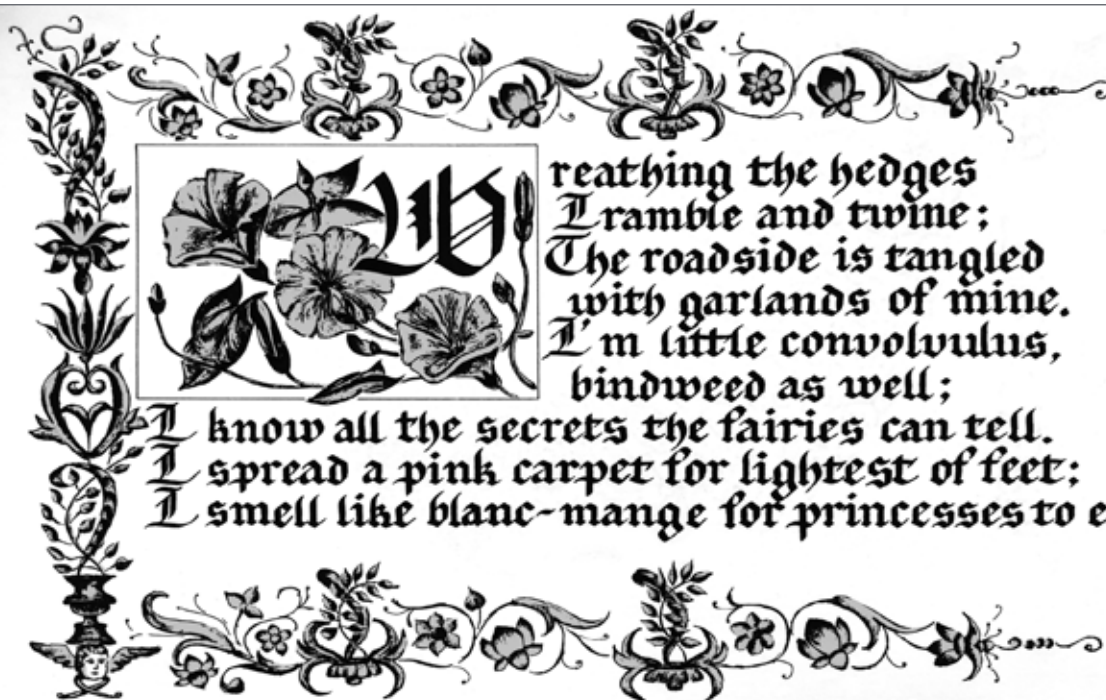
Dikte van de dunste lijn kan variëren als de punt afgeschuind is. Dit kan het model penpunt zijn, maar ook door slijtage ontstaan. Door de pen verticaler op het papier te zetten, kunt u dunnere diagonalen krijgen.

Oefeningen met de bandschrifttypen op ruitjespapier kunnen snel vervelen. Ze hoeven echter niet saai te zijn. Ze kunnen ook in een mooie vorm gegoten worden, zoals dit voorbeeld laat zien.

Gebruikte materialen: potlood (schets), Osmiroid B, Rotring 0,35 en 0,25. Origineel: 18 x 12,5 cm.

Kalligrafie in brede textura door Vera Lunter. Zij is linkshandig, met haar hand onder de regel steunend.

Gebruikte materialen: losse pennetjes met O.I. inkt, penseel en plakkaatverf zwart en wit. Origineel: A4-formaat.

3. Linkshandig kalligraferen

3.1 Boven de regel steunend

Niet iedere linkshandige heeft een pen voor linkshandigen nodig. Als u met uw hand boven de regel steunt, moet u een 'normale rechtshandige' pen gebruiken, en alle lijnen in tegengestelde richting trekken dan zoals ze in dit boek staan aangegeven. Kalligraferen is voor een boven de regel schrijvende linkshandige bijna even gemakkelijk als voor een rechtshandige. Omdat echter uw hand op uw eerder geschreven regels rust, met aanzienlijke kans op vlekken en vegen, is het aan te raden om een schutvel onder de hand te houden. Wacht tot de inkt droog is voordat u het verschuift naar een volgende regel.

Linkshandig, boven de regel steunend.

Schrijf met een 'normale rechtshandige' pen.

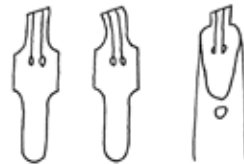
Let op dat de inkt droog is, voordat u het beschermvel verlegt.

3.2 Onder de regel steunend

Als u met uw hand onder de regel steunt, moet u enkele kunstgrepen toepassen om tot een penhoek van 45 graden te komen. Het juiste letterbeeld kunt u krijgen door het papier zo te leggen, als nevenstaande illustratie aangeeft. Daarbij heeft u een afgeschuinde (left oblique) penpunt nodig om een iets makkelijker tot een goed resultaat te komen.

Het zal in het begin best wat moeite kosten om deze schrijfwijze aan te leren, maar laat u zich daardoor niet ontmoedigen. Als u met enig doorzettingsvermogen deze eerste hindernis neemt, kunt u dezelfde resultaten behalen als de kalligrafie in textura op de linker pagina laat zien.

Linkshandig, onder de regel steunend. Bij gebruik van een schuine punt hoeft het vel onder een minder scherpe hoek te liggen. Volgorde en richting van de letteronderdelen zijn hetzelfde als bij rechtshandigen.

Losse pennetjes en Osmiroid (F t/m B4) met schuine punt voor linkshandigen die onder de regel steunen.

A B C D E F
 G H I J
 K L M N O P
 Q R S T U
 V W
 X · Y · Z
 I · V · X · L · C · D · M ·
 M C M L X X X V I

A B C D E F
 G H I J
 K L M N O P
 Q R S T U
 V W
 X · Y · Z
 I · V · X · L · C · D · M ·
 M C M L X X X V I

Boven is de originele geschreven vorm, links zijn de schreven en scherpe punten bijgewerkt.

Deze Romeinse kapitalen (Capitalis Monumentalis) zijn geschreven met Osmiroid B8, Sheaffer M en (cijfers:) Osmiroid M. De originele hoogte van de P is 4,5 cm.

Voor de schreven is een Rotring 0,25 en een mesje (correcties) gebruikt. Ook de scherpe punten (A, M, N) zijn bijgewerkt. Om de letters op exact dezelfde hoogte te krijgen, zijn de horizontale schreven langs een lineaal getrokken.

4. Letters schrijven

4.1 De basislettertypen

Al onze schrijfwijzen zijn te herleiden tot drie basislettertypen:

- 1 De kapitalen (hoofdletters, majuskels, bovenkastletters¹);
- 2 De romein Minuskel (kleine letter of onderkastletter¹);
- 3 De cursief Minuskel (eveneens een kleine letter).

De term 'cursief' wordt, in de betekenis van schuin(-gedrukt), vaak verkeerd gebruikt. Cursief is afgeleid van het latijnse 'lopend' en is een aanduiding van een lettertype, dat vlot en meestal schuin wordt geschreven, maar óók rechtop kan staan. Romein en cursief hebben enkele duidelijke verschillen in de lettervormen voor de a, e, f en g.

Omdat in de Westerse teksten hoofdletters en kleine letters naast elkaar gebruikt worden, is een compleet hedendaags lettertype een combinatie van kapitalen met romein minuskels, of van kapitalen met cursief minuskels. In het laatste geval zijn de kapitalen vaak versmald en onder dezelfde hoek schuin gezet. Een schuin cursief met een rechtopstaande kapitaal kan overigens ook goed samen gaan (zie bijvoorbeeld Ten Commandments for the Artist, pagina 92).

De kapitalen, die ook de oorsprong van de kleine letters zijn, komen in dit hoofdstuk uitgebreid aan de orde. Als voorbeelden voor romein en cursief worden de humanistische schrijfwijzen behandeld. De bijpassende kapitalen zijn in de illustraties toegevoegd.

¹) De termen *bovenkast* en *onderkast* komen uit de drukkerswereld. Zetsel, in hout of lood, werd letter voor letter in regels geschoven. De hoofdletters lagen in de bovenste kasten en de kleine letters in de onderkasten.

KAPITAAL
romein
cursief

Abcdef
Ghijklm

*Rechtop kapitalen
met romein
minuskels*

*Versmalde schuine
kapitalen met
cursief*

aefg o
aefg o

*Belangrijke
verschillen tussen
romein en cursief
in a-e-f-g en
ronde vs ovale
grondvorm.*

lopend
romein

*Cursief kan ook
rechtop, en romein
kan ook schuin...*

4.2 De kapitalen

Om de Romeinse kapitalen te oefenen, heeft u ruitjespapier (5 x 5 mm) nodig. Met een Sheaffer B, of Osmiroid 2B, maakt u de hoofdletters (ook wel kapitalen of bovenkast genoemd) 2 cm hoog.

Als u kleinere letters gemakkelijker schrijft, kunt u een x-hoogte van 1 cm (2 hokjes) nemen met een Sheaffer F of Osmiroid M.

De x-hoogte van kapitalen is de optische hooftte van alle letters.

Voor kleine letters (minuskels, onderkast) is de x-hoogte de optische hoogte van de letters, zonder stokken en staarten.

4.3 Optische letterhoogte

We spreken van optische hoogte, omdat alle letters even hoog lijken, maar het in de werkelijkheid niet zijn. In nevenstaande geometrische figuren lijken de driehoek en de cirkel kleiner dan de rechthoeken en het vierkant. Met een lineaal ziet u echter dat ze precies even hoog zijn. Om ze even hoog te laten lijken, hebben de cirkel en de driehoek een correctie nodig. Voor lettervormen houdt dit in dat driehoeksvormen zoals A en V boven of onder de x-lijnen uitsteken. Cirkelvormen zijn naar boven en/of onder gecorrigeerd.

4.4 De verhouding tussen penbreedte en x-hoogte

De x-hoogte van een lettertype hangt af van de penbreedte. Het eerste lettertype, dat op de volgende pagina's te zien is, heeft een x-hoogte van 10x de penbreedte. Door uw pen naar 90 graden te draaien en door streepjes boven elkaar te zetten, kunt u de juiste x-hoogte bij iedere pen bepalen.

In het algemeen geldt: hoe kleiner het aantal penbreedtes, des te vetter wordt het lettertype.

Ruitjes 5 x 5 mm

a) Sheaffer F

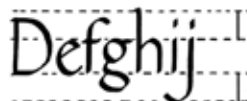
of Osmiroid M

b) Sheaffer B

of Osmiroid B4

X-hoogte kapitalen

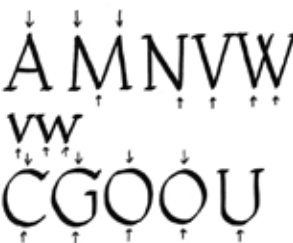
Stokken en
staarten

x-hoogte minuskels

Als ze exact even hoog
zijn, lijken cirkel en drie-
hoek kleiner: maak deze
daarom iets groter voor
optisch gelijke hoogte

Correcties bij spitse
en ronde vormen

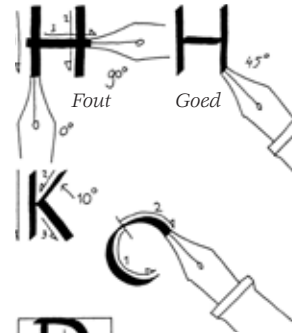
X-hoogte =
10 x penbreedte

4.5 Penhoek

Houdt de pen tijdens het schrijven onder een constante hoek van 45 graden, tenzij anders aangegeven wordt, zoals bij de K, N en Z.

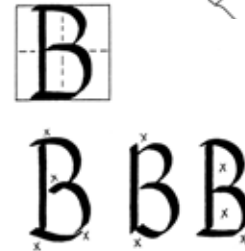
De letters worden uit verschillende lijnen opgebouwd. Trek de lijnen in de richting en volgorde die de pijlen laten zien. Begin bij rondingen altijd op het dunste punt en trek de lijn door, tot u weer op het volgende dunste punt aankomt. Haal dan de pen van het papier. Trek daarna de volgende lijn.

Schrijf letter voor letter zorgvuldig en vergelijk uw resultaat kritisch met de voorbeelden. Oefen zonodig even op dun of transparant papier, zodat u de letters kunt overtrekken, om gevoel voor de vorm te krijgen. U kunt ook op transparant papier oefenen en de letters daarna op elkaar leggen voor een vergelijking.

Pen niet draaien maar 45° houden - tenzij anders aangegeven, zoals bijvoorbeeld in de K.

Rondingen in twee delen

Goed kijken en vergelijken: fouten opmerken en aankruisen

4.6 Letters met horizontalen en verticalen

De I is in ieder alfabet de gemakkelijkste letter. De verticale lijn kan niet veel problemen opleveren.

De arm van de L kan in lengte variëren; in de combinatie LA kan, vanwege de spatiëring, het streepje korter zijn dan bij LT.

De T is, wederom afhankelijk van de lettercombinatie, een half tot driekwart hokje breed.

De middelste arm van de E ligt op de middellijn en mag iets korter zijn dan de bovenste arm. De onderste arm moet minstens even lang zijn als de bovenste. Ook bij de F is de middelste arm iets korter.

De H is ongeveer driekwart hokje breed, en de horizontale lijn ligt op de middellijn.

4.7 Letters met diagonalen

Voor de bovenste diagonale lijn van de K wordt de pen naar ongeveer 10 graden gedraait, om een zwaardere lijn te krijgen. De drie lijnen raken elkaar net iets boven het midden.

De verticale lijnen van de N moeten met een penhoek van ongeveer 60 graden getrokken worden, anders krijgt de N een te donker letterbeeld.

De diagonaal van de Z is met ongeveer 10 graden geschreven, om een te lichte letter te voorkomen.

De breedte van de A is bijna één hokje. Het dwarsstreepje ligt op ongeveer tweevijfde van de onderkant. De linkerpoot is verdikt door een draaiing naar ongeveer 30 graden.

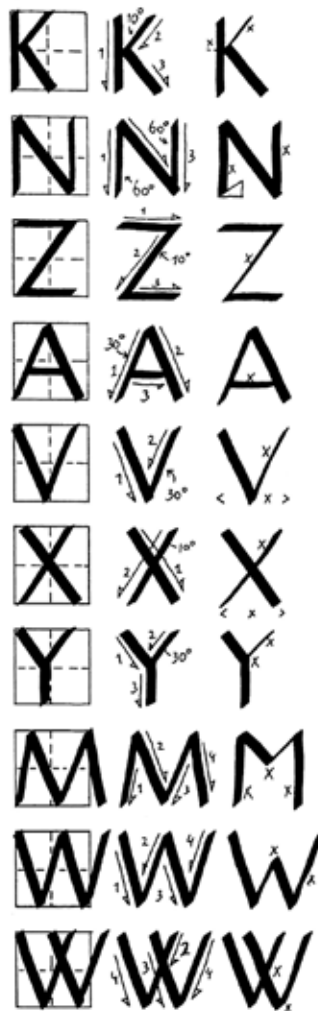
De V is een omgekeerde A zonder dwarsstreepje.

De dunne diagonaal van de X is ook verdikt. Het kruispunt ligt net boven het midden.

Het punt waar de drie lijnen van de Y samenkomen, ligt op het midden.

De buitenste poten van de M staan minder schuin dan de beide binnenste poten, die samen een brede V vormen. De punt midden onder raakt de onderste x-lijn.

De W bestaat uit twee smalle V's naast elkaar, of twee smalle V's gekruist. De kruising ligt dan op tweederde van de onderkant.

4.8 Letters met kleine rondingen

De J steekt, als enige kapitaal, onder de x-lijn uit (maar mag ook even groot zijn). De ronding eindigt op ongeveer driekwart van de halve cirkel.

De boog van de P eindigt net onder de middellijn. Deze letter is iets breder dan de helft van het vierkant.

Het bolletje van de R is iets kleiner dan dat van de P. De diagonale lijn is tot bijna onderaan kaarsrecht en raakt de verticaal net niet.

Het bovenste bolletje van de B ligt op de middellijn. Het onderste gedeelte wordt dus groter dan het bovenste.

Ook de S is boven iets breder dan onder. Beide uiteinden van de S wijken iets naar buiten. De verbindingslijn tussen beide halve 'cirkels' is recht.

4.9 Letters met cirkelvormen

De buitenste rand van de O is een zo nauwkeurig mogelijke cirkel; de binnenste rand wordt een gekantelde ovaal.

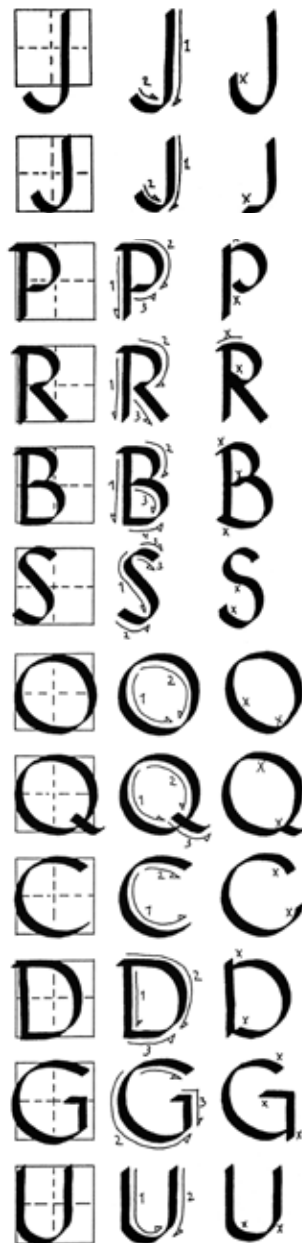
De staart van de Q sluit aan op het dunste punt van de cirkel. Hij mag ook kruisen en kan sierlijk, lang uitvloeien.

Evenals bij de S wijken de beide uiteinden van de C iets naar buiten. Deze letter is ruim driekwart hokje breed.

De D is net zo breed als de C. Begin en eind van de halve cirkel lopen horizontaal uit.

De G heeft een verticaal streepje aan de C toegevoegd gekregen. Dit streepje heeft verschillende variatiemogelijkheden.

De U heeft een breedte van ongeveer driekwart vierkant. De ronding is een halve cirkel.

Humanistisch boekschrift.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
0

4.10 Het humanistische boekschrift

Vijftien eeuwen van schriftrevolutie, kritische aanpassingen en veranderingen van schrijfmaterialen hebben geleid tot deze formele schrijfwijze. De letters tonen een grote eenheid in hun onderlinge verscheidenheid, die optimale leesbaarheid oplevert. Het schrift vormt de basis voor de eerste drukletters, die ook nu nog gebruikt worden.

Beginnende kalligrafen storten zich vaak op gothiek, italics of andere sierlijke lettertypen, maar naarmate men vordert, wordt het humanistisch boekschrift steeds meer gewaardeerd, zowel om zijn functionaliteit als om zijn schoonheid.

Deze romein minuskel wordt geschreven met een penhoek van 30 graden. De x-hoogte van de minuskels is vijf penbreedten en die van de kapitalen zeven. Stokletters steken daar nog net iets bovenuit.

Sommige schreven worden driehoekig gemaakt, door twee lijnen gedeeltelijk over elkaar heen te trekken. Vermijd dat deze te zwaar gemaakt worden. Andere letters hebben genoeg aan een ophaaltje in plaats van de driehoekige schreef.

Bekijk de volgende voorbeelden goed, voor u ze gaat naschrijven, en vergelijk ze kritisch met uw resultaat.

Oefen de moeilijke letters vaker dan de eenvoudige; bij langere teksten heeft u daar veel profijt van.

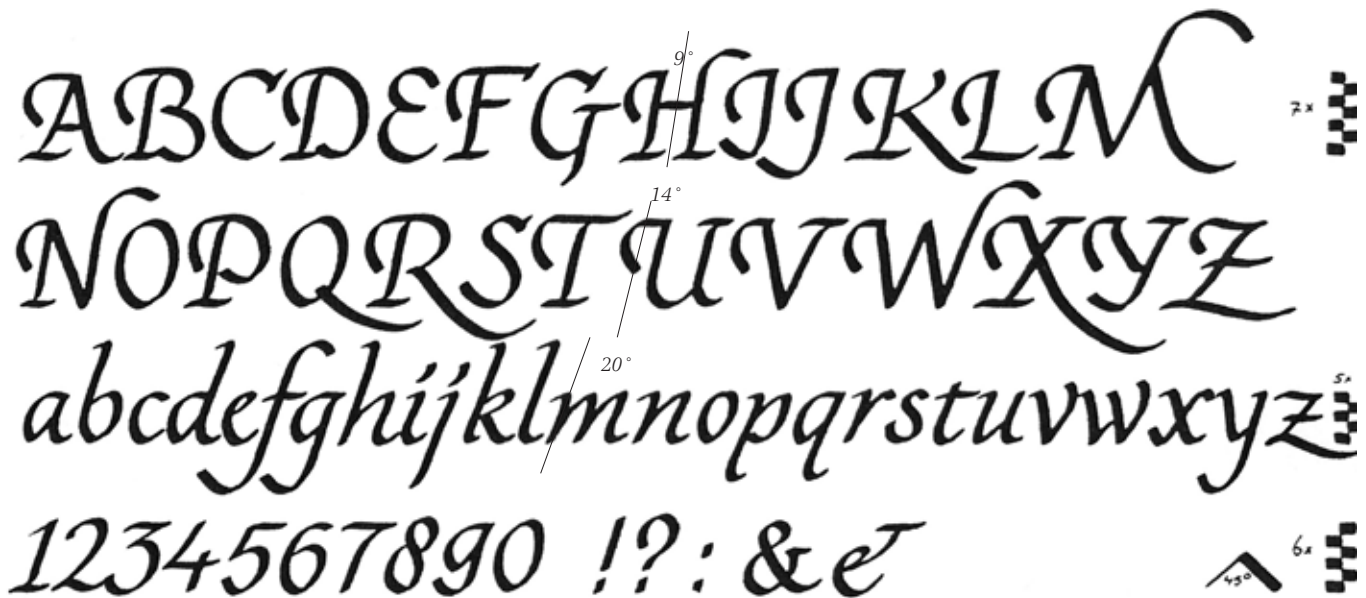
SCHRIFT IS IETS
LEVENDS, DAT ZICH
NIET DEFINITIEF
LAAT BESCHRIJVEN,

iets organisch dat telkens
opnieuw vorm krijgt. Een
princiële benadering heeft
daardoor altijd iets willekeurigs
in eigenzinnigheid en
onvolledigheid.

Regels en richtlijnen zijn dan
ook op hun best de formulering
van een algemeen gevoelen
vanuit een goedgekozen
standpunt. Wie de zin ervan
doorgrondt zal ze in het
algemeen vanzelf toepassen,
of, als de omstandigheden
daarom vragen, er ook
vanzelfsprekend van
afwijken.

FONS VAN DER LINDEN

4.11 Humanistisch cursief

Het humanistisch cursief, ook wel italic genoemd, is een semiformele letter die de voorloper is van de huidige lopende handschriften. Omdat de vormen meestal vrij snel geschreven worden, staan de letters vaak licht voorover geheld.

Het lettertype links heeft een helling van 15 graden, kan variëren - meestal tussen 8 en 20 graden - mits de hoek overal gelijk blijft.

De schreven zijn niet meer dan kleine ophaaltjes, die dezelfde ronding vertonen als de onderste ronding van de a. De a kan op glad papier, met een normaal uitvloeiende pen, in één beweging gemaakt worden. U begint bovenaan met een klein horizontaal stukje, en gaat met een lichte glooiing naar beneden. Als de onderste x-lijn geraakt wordt, moet u met een vloeiende beweging rechtstreeks terug naar het beginpunt.

Hierdoor ontstaat linksonder een scherpe ronding. Vanaf het beginpunt wordt een rechte lijn naar beneden getrokken. Als deze bewegingen goed gemaakt worden, bevindt de splitsing van het opgaande en laatst neergaande lijnstuk zich midden tussen de x-lijnen.

De b bevat dezelfde grondvorm, maar wordt in tegengestelde richting geschreven. Om deze vorm gelijk te krijgen aan de a-vorm, kunt u enkele regels a's maken met ruime spaties. Vervolgens draait u het vel ondersteboven en probeert u de b's van dezelfde rondingen te voorzien.

De meeste letters zijn te herleiden tot deze a- en b-vormen, dus oefen deze grondig. De rest van de letters wijst zichzelf. Succes!

5. Teksten schrijven

5.1 Letterspaties

Om de afzonderlijke letters tot goed leesbare en mooie teksten te schrijven, is een correcte spatiëring wenselijk. De afstanden tussen de letters moeten voor het oog gelijk zijn. In werkelijkheid zijn ze dit echter niet.

Als u de figuren uit afbeelding 1 bekijkt, lijkt de afstand tussen driehoek en rechthoek groter dan de afstand tussen beide rechthoeken. Ook lijkt de cirkel dichter bij het vierkant te staan dan bij de driehoek. Toch zijn alle onderlinge afstanden exact gelijk!

In afbeelding 2 zijn de afstanden aangepast; de figuren lijken nu allemaal even ver van elkaar af te staan. Voor deze optisch gelijke afstanden is de oppervlakte van het tussenwit bepalend. Die is gelijk.

Voor letters geldt hetzelfde principe: bij gelijke oppervlakten van het wit tussen de letters, zijn de optische afstanden gelijk. Om de letters afzonderlijk zo goed mogelijk leesbaar te maken en toch een hecht woordbeeld te verkrijgen, moet de oppervlakte van het tussenwit ongeveer gelijk zijn aan de oppervlakte van het binnenwit van een O. Als de witruimte in de letter kleiner wordt, horen de letters dichter op elkaar geschreven te worden. Smalle of vette letters hebben aan weinig tussenwit voldoende.

Letters die in dezelfde x-hoogte met een bredere pen worden geschreven, blijven op dezelfde plaats; het wit in de letter verandert net zoveel als het wit tussen de letters.

Natuurlijk is het ondoenlijk om steeds de oppervlakten van het binnen- en tussenwit van alle letters te berekenen. Daarom zult u de letterafstanden moeten schatten.

onregelmatige
spatiëring
staat slordig.

*... en schaadt
de leesbaarheid*

*Meetkundig
gelijke afstanden...*

*en optisch gelijke
afstanden*

H D O A L

*Vergelijk de
oppervlakte van het
tussen- en binnenwit*

H D O A L O

smal o
vet o

*Minder tussenruimte
voor smalle en vette
letters*

minimum
minimum
minimum
minimum

*Spaties veranderen
rechtevenredig met het
tussenwit*

Hiernaast is met een sterretje aangegeven waar in bepaalde letters grote 'gaten' vallen, die bij de spatiëring moeilijkheden kunnen geven. Een rondje geeft aan waar kleine correcties gemaakt moeten worden. Combineert u eens een letter met een ster linksonder, met een letter die een ster rechtsonder heeft. Bij meetbaar gelijke afstanden lijken deze letters te ver uit elkaar te staan. Aanpassing is voor een goede woordvorming noodzakelijk.

Daartegenover staat dat bijvoorbeeld letters met een ster rechtsonder en linksonder prima naast elkaar passen. Of beter gezegd: in elkaar passen.

Op de volgende pagina zijn meerdere voorbeelden gegeven van woorden met lettercombinaties die spatiëringsproblemen bevatten. Zij spreken voor zich.

5.2 Woordspaties

Woordspaties worden vaak veel te groot gemaakt. De breedte van een O is voldoende om een goede woordscheiding te krijgen. Dat scheelt dus globaal maar twee lijndikten met een letterspatie.

T * V *

TV

T * A *

TA

no

Moeilijke combinatie, heeft grote aanpassing nodig. Delen kunnen zelfs over elkaar vallen of aan elkaar geschreven worden tot een ligatuur.

Gemakkelijke combinatie; de poot van de A steekt zelfs onder de T voor de juiste spatiëring.

- 1: Letterspatie
- 2: Woordspatie

woordletters
woordletters
woordletters
woord letters

Tussen woord en letters:

- 1: Te nauwe letterspatie
- 2: Letterspatie
- 3: Ruime letterspatie
- 4: Woordspatie

A B C* D E F G H I* J K
 L* M N O P Q R S T U
 V W X Y Z AJ · LA · FV · LJ · TV · FT
 VY · VW · CX · KX · XZ

Hier is met een sterretje aangegeven waar 'gaten' vallen, die bij de spatiëring moeilijkheden kunnen geven. Een rondje geeft aan waar kleine correcties gemaakt moeten worden.

Combineert u eens een letter met een ster linksonder, met een letter die een ster rechtsonder heeft. Bij meetbaar gelijke afstanden lijken deze letters te ver uit elkaar te staan. Aanpassing is voor een goede woordvorming noodzakelijk.

a a b c d e f g g h i j k l
 m n o p q r r s t u v w
 x y z z cx · ct · cv · cw · cz · kx · kz
 vw · vy · vx · vz · rv · ry · rz · ta

Vergelijk hier meetkundig gelijke afstanden en dezelfde woorden met correcte spaties.

Lastige combinaties zijn bijvoorbeeld LA - CA - LJ, terwijl VA - AW - TA - YA juist mooi in elkaar schuiven.

AUTONOOM | RAPALJE
 AUTONOOM | RAPALJE
 LANDWACHT | reserve
 LANDWACHT | reserve
 PLACITUS | VATICAN
 PLACITUS | VATICAN

5.3 Interlinie

De interlinie (de afstand tussen de regels) is van een aantal factoren afhankelijk.

Voor een normale interlinie bij lange teksten, bijvoorbeeld in boeken, wordt meestal 10 à 12 woorden per regel aangehouden. Korte regels hebben een kleinere interlinie nodig dan lange regels. Bij lange regels met een te kleine interlinie slaat men bij het lezen wel eens een regel over, of begint men dezelfde regel nog eens te lezen.

De stokken en staarten mogen elkaar in principe ook niet raken. Vaak wordt van deze regel afgeweken, omdat bij sommige lettertypen (bijvoorbeeld de humanistische cursief) de regels te ver uiteen komen te staan. Delen die elkaar raken of overlappen, worden dan door elkaar getekend of ingekort.

Om een goede leesbaarheid te houden, heeft een licht letterbeeld een ruimere interlinie nodig dan een vet letterbeeld.

korte regels
zijn met een
kleine inter-
linie toch
goed leesbaar

x-hoogte :
interlinie
= 1:1

langere regels hebben een
ruimere interlinie nodig
voor een goede lees-
baarheid. Verhouding 1:2.

x-hoogte :
interlinie
= 1:2

ggjppquýy
hdbklmf

agjxpq
hibklm

Bij deze italic
zou de interlinie
1:3 worden. Dan
is het beter de
lange stokken
en staarten
in te korten of
(gedeeltelijk) weg
te laten

gijxpg hijxpg
hiklm hiklmi

LICHT LETTERBEELD
RUIME INTERLINIE

ZWAAR LETTERBEELD
KLEINE INTERLINIE

DE·JUISTE·SPATIËRING·MET
NORMALE·INTERLINIE·GEEFT
OPTIMALE·REGELVORMING
EN·GOEDE·LEESBAARHEID·

*Op deze pagina ziet
u enkele combinaties
van spatiëring en
interlinie. De teksten
spreken voor zich.*

LETTERS·MET·NAUWE·SPATIËRING
EN·GROTE·INTERLINIE·VORMEN
ORNAMENTALE·BANDEN·CXYZ

WIJDE·SPATIES·EN
KLEINE·INTERLINIE
ZORGEN·VOOR·EEN
DECORATIEF·VLAK·

9° 30° MET·VEE·LGATREN·EN·VORM-
COMBINATIES·WORDEN·EKEN·ZER
LEVENDIG·MAR·MOEILJK·LEESBAR·

In deze tekst zijn de spaties tussen de woorden erg ruim gemaakt. Dit valt in eerste instantie niet zo op maar als u door uw oogharen kijkt, waardoor een wazig beeld ontstaat, zult u zien dat er verschillende witte 'riviertjes' door de tekst naar beneden kronkelen. Om tot een mooi totaalbeeld te komen, kunnen deze woordspaties tot bijna de helft worden teruggebracht.

Scherp

Onscherp: kijk door oogharen

Onscherp met riviertjes

5.4 Controle van het tekstbeeld

Als in een blok tekst de spatiëring en interlinie goed gekozen zijn en consequent doorgevoerd worden, wordt de tekst een egaal grijs vlak. Dit kunt u zien door het werkstuk op een afstand te houden en/of door uw oogharen te kijken. Fouten vallen dan meteen op: wanneer in bepaalde delen nauwere spaties of smallere letters zijn gemaakt, komen er donkere vlekken in het grijze vlak. Lichtere plekken ontstaan door de wijde spaties of brede letters.

Als de spaties tussen de woorden te groot zijn, zullen ze witte plekjes een soort riviertjes vormen, die van boven naar beneden door de tekst kronkelen.

Bij een te grote interlinie zijn de regels grijze strepen, die moeilijk tot vlak samensmelten. Bij te kleine interlinie ontstaan hier en daar donkere plekken, op de plaats waar meerdere stokken en staarten elkaar in de weg zitten.

Een andere manier om te controleren of het tekstbeeld evenwichtig is, is het werkstuk via een spiegel te bekijken of ondersteboven te bekijken. Dit levert vaak totaal nieuwe inzichten op, die u kunnen helpen grotere perfectie te bereiken.

6. Meer lettertypen en variaties

6.1 De Unciaal

De Unciaal is rond 300 na Christus ontstaan en werd vooral in religieuze geschriften gebruikt. De vorm op de volgende pagina is een moderne uitvoering; het oorspronkelijk lettertype had nog geen onderscheid tussen kapitalen en minuskels. Getallen werden in Romeinse cijfertekens geschreven.

Kenmerkend voor dit alfabet zijn de ronde, open vormen en de vette minuskels. De x-hoogte hiervan is slechts 3,5 maal de penbreedte! De pen wordt in een constante hoek van ongeveer 30 graden gehouden. De letters rechtsboven zijn fout geschreven. In het begin is het moeilijk de rondingen van bijvoorbeeld de n of h goed te maken. Een te abrupte afbuiging van de ronding leidt tot een scheef en te licht letterbeeld.

Andere vormen van een letter (k en m, zie pagina 33) zijn mogelijk, mits ze consequent gebruikt worden. Sierlijke pennestreken, zoals in de x, kunnen worden toegepast, maar mogen ook achterwege worden gelaten.

De Unciaal leent zich bij uitstek voor ligaturen. Dat zijn letterverbindingen in een los letterschrift die ontstaan omdat de vorm er zich voor leent en de letters snel geschreven worden.

Veel van nevenstaande ligaturen zijn ook in andere lettertypen te maken. Alle lettercombinaties met een t zijn op dezelfde manier met een f te maken. Rondingen, zoals in oa of oe, kunnen elkaar overlappen.

Goede ligaturen vallen tijdens het lezen van een gekalligrafeerde tekst niet of nauwelijks op. Als ze wel opvallen, zijn de letters meestal te geknutseld aan elkaar geknoopt.

Onjuiste vormen

Rondingen van de N en O zijn hetzelfde

x zonder sierstreek kan ook

Unciaal ligaturen

A B C D E F G H I J :
K L M N O P Q R S
T U V W X Y Z ? !
a b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v w x y z ð
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 &

SMAL-KAROLINGISCHE MINUSKEL MET ROMEINSE KAPITAAL

Monogram Karel de Grote

6.2 De karolingische minuskel

Dit lettertype is ca. 800 ontstaan, tijdens de heerschappij van Karel de Grote. In deze periode waren de letters nog rond en breed (zie unciaal), maar door veelvuldig gebruik en groeiende vertrouwdheid met de lettervormen, waardoor steeds sneller geschreven werd, werden de letters versmald.

Deze letters, met een grote afzonderlijke herkenning door de ontstane stokken en staarten, laten zich gemakkelijk tot woorden en regels schikken en leveren een duidelijk leesbaar tekstbeeld op.

Als hoofdletters zijn de Romeinse kapitalen of uncialen te gebruiken. De penhoek is ongeveer 40 graden. De x-hoogte van de kapitalen is 9x de penbreedte. De x-hoogte van de minuskels is vijf penbreedten, de lange stokletters 10 penbreedten.

De b, d, h, j en l zijn dus iets hoger dan de kapitalen, de t steekt nauwelijks boven de x-hoogte uit.

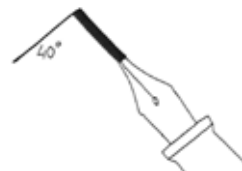
De g en j zijn langer dan de p, q en y.

Het cirkeltje van de g is ongeveer $\frac{2}{3}$ van de x-hoogte, dus veel kleiner dan een o.

6.3 Uithangende en Romeinse cijfers

Getallen worden geschreven met zogeheten uithangende cijfers; de 6 en 8 steken boven de regel uit, de 3, 4, 5, 7, en 9 onder.

U kunt ook Romeinse cijfers gebruiken. De telwijze van deze cijfers wordt hiernaast beknopt uitgelegd.

*Penhoek voor
Karolingisch
40 graden*

*Verhoudingen in de
Karolingse minuskel*

*Juiste g en foute g
met te groot lichaam*

*Romeinse cijfers:
een getal vóór een
groter getal wordt
afgetrokken, andere
combinaties worden
opgeteld*

A B C D E F G H I J
 K L M N O P Q R S
 T U V W X Y Z ! ? ;
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 &

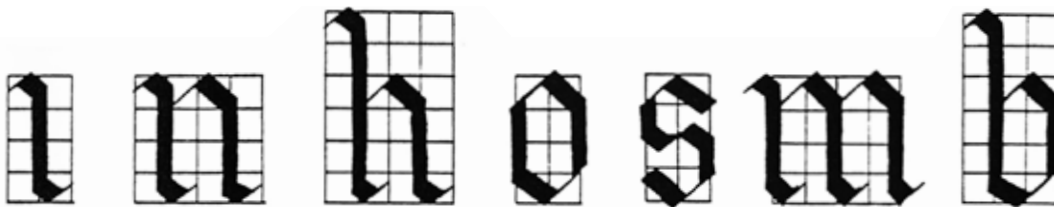
KAPITALEN

i j l . r f t r ;
 m n h u . v w
 o a b c d e p q
 y g z . s k . ;

MINUSKELS

i . i . l . i . $\angle_{45^\circ}$
 n . r . n . r . v
 o . o . o . o . o
 y . g . s . k

VARIATIES

6.4 Gothiek

Dit lettertype is eenvoudig op ruitjespapier (5 x 5 mm) te oefenen. De horizontale en verticale lijnstukken zijn precies over de hokjes te trekken. De diagonale lijnen kunt u van hoek tot hoek tekenen, zoals de voorbeelden onderaan laten zien. Met een penpunt van 2 mm (Sheaffer B of Osmiroid 2B) worden de minuskels twee hokjes hoog.

De pen wordt in een hoek van 45 graden gehouden, zodat de typerende dunne en dikke lijnen van deze stijl een maximaal verschil geven. Oefen de minuskels in de volgorde die op de volgende pagina aangegeven staat en let op de volgende punten: de schreven moeten kort zijn; zij beslaan slechts de helft van de O-breedte. Vergeet niet, dat de schreef uit twee lijnstukjes bestaat. Vaak wordt het neergaande lijntje vertegen, waardoor een scherpe hoek ontstaat. Gothiek is gemakkelijk te spatiëren. De starre opeenvolging van verticalen en het bijna meetbare binnen- en tussenwit geeft, zelfs voor beginnende kalligrafen, weinig problemen.

6.5 Variaties

Als u alle letters in deze grondvorm beheerst, kunt u een aantal variaties toepassen. Als u de veranderingen in ieder overeenkomstig letteronderdeel consequent toepast, ontstaat een harmonisch geheel.

De kapitalen zijn moeilijker te schrijven. De dubbele verticaal in de meeste letters bestaat uit twee penstreken, die vlak naast elkaar staan. Een te grote tussenruimte lijkt bijna een extra letter en bij een te krappe tussenruimte smelten de twee lijnen samen. De staartjes zijn vrij eenvoudig: met de pen een klein boogje maken en midden op de verticaal stoppen

n n n
minimum
Variaties
Variaties
Variaties
Variaties

oo · oz · ft · de · at · tu · he · oo

Gemakkelijk te oefenen
op ruitjespapier

Foutieve schreven:

1. knik linksboven vergeten
2. alle knikken vergeten
3. schreven te breed

Star ritme in verticalen:
zet puntjes op de i.

Door de penhoek te
variëren en rondingen
toe te passen (zie ook het
lettertype Swabacher
verderop) zijn er mooie
variaties te maken.

De extra lijn moet erbij
horen, dichtbij staan.

De 'staartjes' aan
kapitalen, worden met de
bandschriftpen gemaakt

Ligaturen

6.6 Variaties in lettertypen

Door kleine wijzingen in details van de letters aan te brengen, kunt u het karakter van een lettertype totaal veranderen. Zo kunt u bijvoorbeeld schreven toevoegen aan de strakke Romeinse kapitalen, waardoor dit lettertype een beduidend ander tekstbeeld krijgt.

Let ook op de K en L. Bij deze letters zijn de uitlopende lijnen verlengd met een fraaie haal. De stijve kapitaal krijgt zo een zwierig karakter, en blijft toch stijlvol.

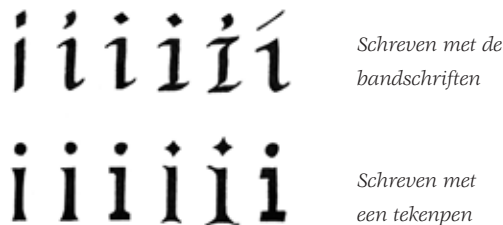
In de onderkastletters zijn de mogelijkheden tot verfraaiing en verandering groter, omdat de stok- en staartletters zich hiervoor uitstekend lenen.

Let wel, dat essentiële wijzigingen in alle overeenkomstige letterelementen consequent doorgevoerd moeten worden, om het totaalbeeld van de tekst weer een geheel te laten vormen.

Zorg ervoor, dat het verlengen van de uitlopers niet leidt tot een overdadige krullentrekkerij; het tekstbeeld moet evenwichtig en vooral leesbaar blijven. Minimaal gebruik van deze kunstgrepen en toepassing ervan op de juiste plaats, laten de onderkastletters het best tot hun recht komen.

Op de volgende pagina vindt u een leidraad waarmee u lettertypen en teksten kunt verfraaien.

Iedere eerste vette letter is een basisletter zonder schreven. In de tweede vette letter is de plaats van de schreven aangegeven. De lichte letters geven een aantal mogelijkheden ter versiering.

AA AA A A BB BB CC CC DD DD
 EE EE E FFF FF GGG G HH H H H
 II II JJJ KKK K LLL L MMM M M
 NN N N O PPP P QQQ Q RRR R S S
 TTT T UUU U VVV V WWW W W
 XXX X X X YYY Y ZZZ Z Z Z

aa a bb b b cc dd d e e e e fff f f
 gg h h h ii j j j kk k ll l mmm m m
 nn n o ppp p qqq q rrr r sss s ttt t t
 uu u vvv v www w xxx x yyy y zzz z z

aa bb b b cc dd d e e e f f gg hh h
 ii l j j j kk k ll l mmm m m nn n o o o
 ppp qqq rrr r r sss s ttt t t uu u vvv
 www xxx x x x yyy y y y zzz z z z

6.7 Zelf ontwerpen van lettertypen

Elke letter is aan een aantal afspraken gebonden, tenzij u de leesbaarheid op wilt geven. Wel kunt u het karakter van de letter naar eigen inzicht en smaak veranderen.

Door te experimenteren met verschillende penbreedten en x-hoogten kunt u een letterbeeld donkerder of lichter maken.

Hetzelfde gebeurt met versmalling of verbreding van de letters.

Ook kunt u variaties creëren door andere materialen te gebruiken; een viltstift met een ronde punt geeft andere lettervormen dan de bandschriftpen.

De penhoek veranderen of een rechte letter schuin zetten kan ook aantrekkelijke resultaten opleveren.

Op verschillende ondergronden werken, bv. ruw aquarelpapier, geeft mooie structuren in letters.

Mogelijkheden te over dus!

7. De spitse pen

7.1 Houding en techniek

Tot ver in de 20e eeuw wist men niet beter - maar voor wie opgegroeid is met balpennen en stiften, is schrijven met de spitse pen doorgaans best moeilijk. Met deze pen kunt u door licht te drukken in de getrokken beweging een dikke lijn verkrijgen.

De bekende kroontjespen is redelijk stug: in speciaalzaken zijn grotere en soepeler pennen verkrijgbaar, waarmee een beter resultaat te behalen is.

Om de letters een evenwichtige vorm te geven, is uw houding als volgt: Het papier ligt in een hoek van 25 graden ten opzichte van de tafelrand. Uw onderarm ligt, evenals bij de bandschriftpen in een hoek van 45 graden. de schrijfhand is iets naar u toe gekanteld, zodat alleen de pink het papier licht raakt, en de onderarm vanaf de elleboog vrij kan bewegen.

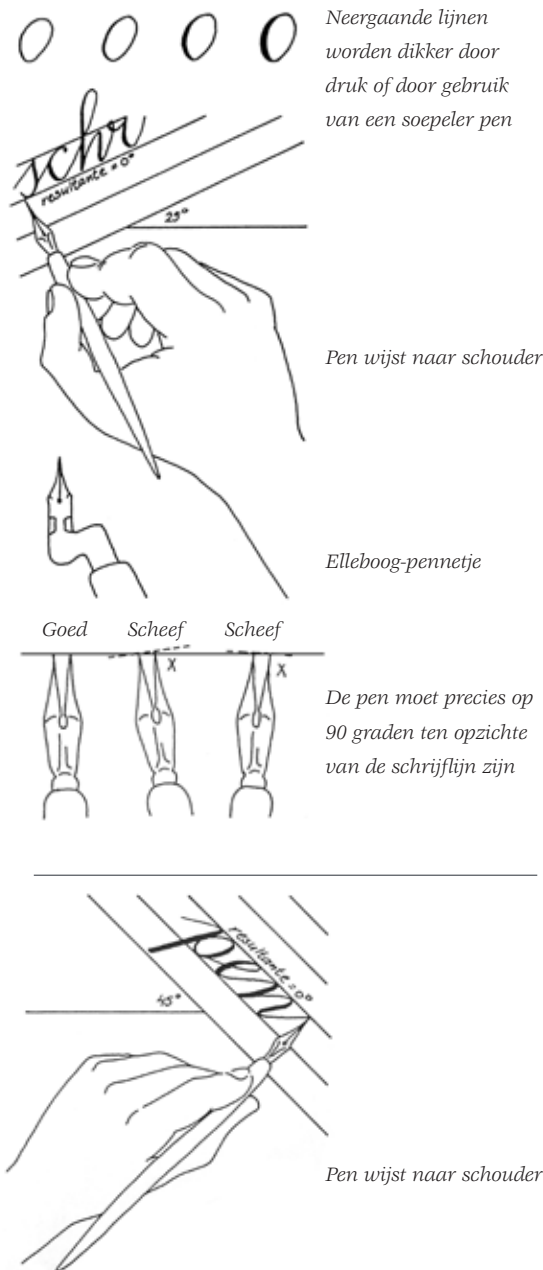
De penhouder wijst naar de rechterschouder. Door deze penhouding is de penhoek op het papier nu 0 graden, wat u kunt controleren door de penpunt op een schrijflijn te drukken. Als de houding correct is staan beide puntjes op de lijn.

Met een elleboogpennetje is deze ongemakkelijke houding niet nodig. De ongewone vorm corrigeert automatisch de penhoek met een normale penhouding.

7.2 Linkshandigen

Voor linkshandigen is hiernaast in een illustratie de houding gegeven met vermelding van de juiste hoeken.

Ook linkshandigen die gewend zijn bóven de schrijfregel te steunen, zullen zich deze houding moeten aanleren, om een correct lettertype met de spitse pen te kunnen schrijven.

7.3 Zwelschrift

Dit lettertype dankt haar naam aan een dun-dik lijnverloop, dat ontstaat door de druk op de penpunt tijdens neergaande bewegingen te vergroten. Om die zwelling geleidelijk te laten verlopen, is veel oefening nodig. Hiernaast vindt u een aantal vormen om deze techniek onder de knie te krijgen. En hieronder is aangegeven waar u op moet letten bij het schrijven van de letters.

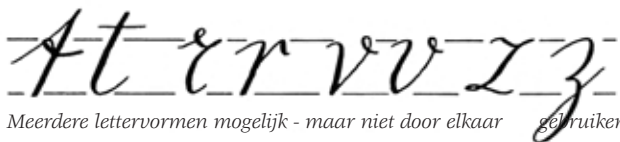

Vanaf bovenlijn tot x-lijn druk geven

Bolletje van c aan de binnenkant

Te grote en te kleine lus > goed Niet drukken bij opgaande lijnen: pen kan anders in het papier haken en spetters opleveren

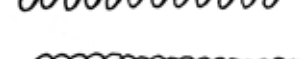
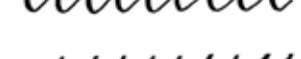
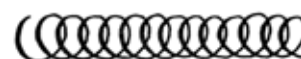
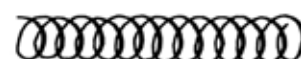
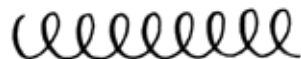
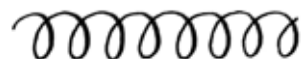
Meerdere lettervormen mogelijk - maar niet door elkaar gebruiken

Verschillende e's door wisselende aansluiting

7.4 Kopergravures

Als u, na veelvuldig oefenen van alle voorbeelden van letters en krullen, toe bent aan het namaken van voorbeelden uit de 18e en 19e eeuw, laat u dan niet misleiden door de perfectie van afbeeldingen uit die tijd. Dit zijn vaak afdrukken van kopergravures, die een veel grotere nauwkeurigheid en een iets ander lijndikteverloop laten zien. Met een spitse pen is dat resultaat niet of alleen met grote inspanning haalbaar.

A B C D E F G
H I J K L M N O
P Q R S T U V W
X Y Z

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

8. De materialen

8.1 De bandschriftpen

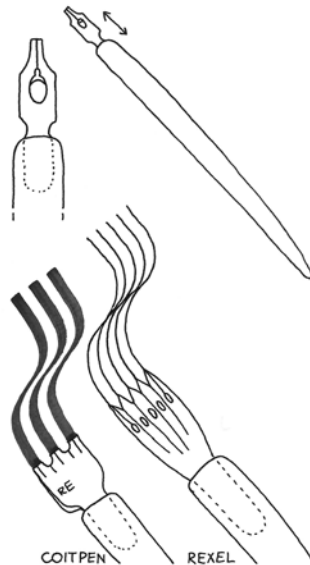
Losse pennetjes, die in een penhouder geschoven kunnen worden, zijn in vele uitvoeringen te koop. Het merk Rexel heeft een zéér uiteenlopend scala van zo'n 80 (!) verschillende penpunten, waarmee de mogelijkheden bijna onbeperkt zijn. Ze zijn in setjes van 10 stuks en één houder te koop, veelal alleen in speciaalzaken.

De punten variëren in penbreedte van 0,5 t/m 27 mm en van 'gewone' teken- en schrijfpennen tot bijzondere letteringsets met punten die 5 lijnen tegelijk trekken, voor speciale effecten.

Coitpen heeft ook enkele aparte meerlijnige punten, maar is nogal duur. Speedball levert een minder uitgebreide sortering losse pennetjes. Bij losse pennetjes is een reservoir, een metalen clipje op of onder de penpunt, onontbeerlijk. Indien deze reservoirs niet in de maat van uw pen verkrijgbaar zijn, kunt u ook volstaan met een plakbandje of nylondraadje, dat juist boven de punt gedraaid wordt. Doordat meer inkt vastgeouden wordt, kunt u langer doorschrijven, zonder om de 3 of 4 letters uw pen opnieuw te moeten dopen. Zet wel altijd na iedere doping een proeflijntje op kladpapier. Dit voorkomt vlekken en teleurstellingen. Met deze pennen kunt u alle soorten inkt en verdunde verf gebruiken.

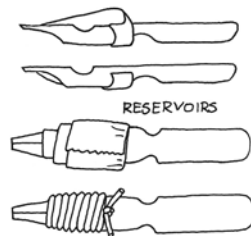
8.2 Vulpennen

Vulpennen hebben wat inkt/verf betreft een behoorlijke beperking: alleen oplosbare (niet watervaste) inkten zijn ermee te verwerken. Voor de meeste werkstukken geeft deze beperking echter geen problemen. Sheaffer heeft een uitvoering die voor beginners zeer geschikt is. Een goede inkttoevoer en een niet te scherpe punt zorgen zonder veel moeite voor een bevredigend resultaat. De drie breedten die Sheaffer levert zijn voldoende voor de meeste werkstukken. Sheaffer heeft eigen vullingen met zeven - waterige - kleuren. Zuigvullingen, die de mogelijkheid bieden met inkt van uw eigen keuze te schrijven, zijn los te koop. Osmiroid levert een uitgebreide serie penpunten voor letters vanaf

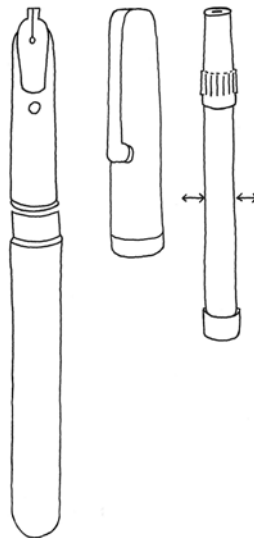

Losse punt met penhouder

Een ronde penhouder mag niet te dun zijn. Voor goede greep eventueel verdikken met plakband. Driehoekige penhouders zijn vaak beter te hanteren.

Geïmproviseerde reservoirs met tape of met nylondraad

Osmiroid pen met dop en reservoir

ongeveer 2 1/2 mm tot de B10-punt, waarmee grote letters te schrijven zijn. Speciale schaduw-effecten kunnen bereikt worden met de shadowset. Zowel van Osmiroid als Sheaffer zijn penkoppen en houders los te koop. U kunt volstaan met één houder en telkens de koppen verwisselen. Gemakkelijker is evenwel meerdere houders aan te schaffen om efficiënter te kunnen werken.

Rotring, Pelikan en Platignum hebben ook kalligrafiesets.

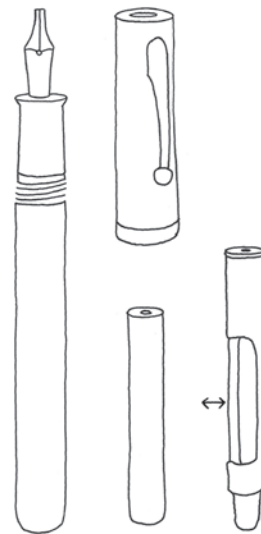
De soorten inkt, die in deze pennen te gebruiken zijn, komen verderop in dit hoofdstuk ter sprake.

8.3 Spitse pennen

Een lange spitse punt van soepel staal met een diepe split kan door drukvermeerdering tijdens de getrokken beweging een dikkere lijn opleveren. De echte oude Schelvis- of drie-gaatjespen wordt helaas niet meer gefabriceerd en hoogst zelden nog verkocht, dus zult u het moeten doen met minder soepel materiaal, bijvoorbeeld de gewone kroontjespen. Als u in het buitenland op vakantie gaat, moet u daar eens op zoek gaan naar die penvorm. Zie de voorbeelden rechts, waarvan sommige in een hele soepele uitvoering nog steeds worden gemaakt.

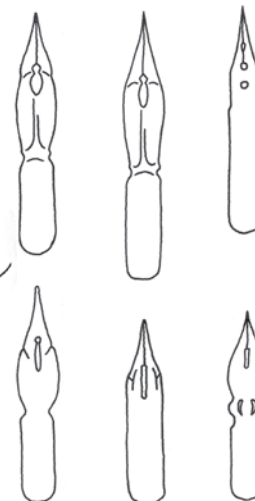
Oefening met de spitse pen

Sheaffer met standaard vulling of zuigvulling (convector)

B10

Osmiroid B10, penbreedte van 5 mm!

D. Leonardi & Co
4681 Italië

Esperry 640 EF Londen

LY 6 Eintze & Blankert
Berlijn

Hiro 516 Oostenrijk

Hiro 50 Oostenrijk

Kroontjespen

De soepelheid van een penpunt is te meten door de punt licht op uw vinger te drukken en te kijken hoe ver de beide puntjes van elkaar wijken. Heeft u een soepele pen gevonden, dan is het zaak om veel, heel veel te oefenen met de spitse pen. De penbeheersing om vloeiende en constante dun-dik-overgangen te krijgen en opgaande lijnen egaal en dun te houden zonder in het papier te haken is zonder meer noodzakelijk om mooie teksten en versieringen te kunnen maken.

In vulpenuitvoering komt de Osmiroid Copperplate nog het dichtst in de buurt. Losse elleboogpenntjes van Rexel schrijven, in een normale houding, onder een hoek van 0 graden. Beide merken leveren echter een sober resultaat op, omdat ze alleen voor kleinere letters geschikt zijn.

8.4 Potloden

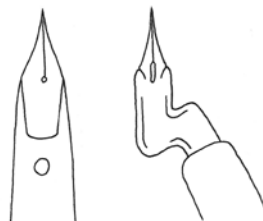
Om letters en illustraties te schetsen en lineaturen te tekenen, kunt u het beste met een vulpotloodje werken, waarvan de punt een dikte heeft van 0,5 mm of minder. Conventionele houten potloden geven vaak een dikteverloop te zien in de lijnen, wat vooral bij kleine letters funest kan zijn: de tekst gaat golven wanneer de lijnen weggegumd zijn.

Pentel heeft goede, goedkope vulpotloden. Als u een werkstuk voor offsetdrukwerk maakt, kunt u schetsen en lijnen in lichtblauw (speciale stiftjes) tekenen. Deze hoeven niet uitgegumd te worden.

Kalligraferen met potloden kan ook: de brede punt van een timmermanspotlood of een Holbein 'sketching pencil' leent zich uitstekend voor snelle letters. Kleurpotloden zijn ideaal om in uw schetsen en voorstudies kleuren aan te geven.

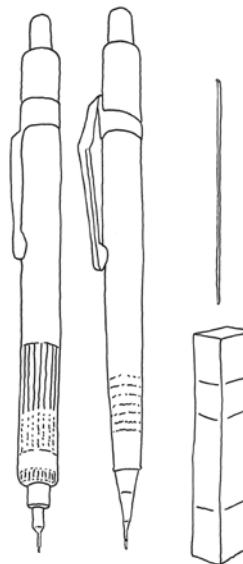

Osmiroid copperplate

Mitchell copperplate (l)

Elleboogpenntje (r)

*Pentel vulpotloden met
potloodstiftje*

8.5 Tekenpen

De Rotring Radiograph 0,25 of het véél goedkopere omsteekpennetje lenen zich uitstekend voor detaillering in letters (bijvoorbeeld schreefjes), en voor versieringen in randen of gothische kapitalen.

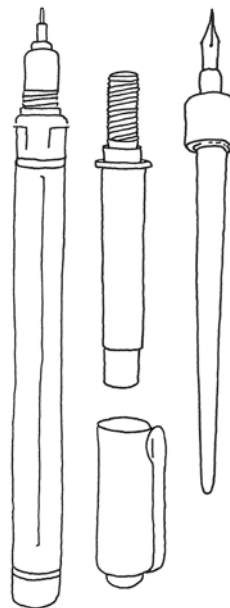
Voor deze techniek is vooral de Rotring zeer geschikt. De Rotring heeft vullingen met diepzwarte, watervaste inkt. Past u dit werk echter slechts incidentieel toe, dan kunt u beter het omsteekpennetje aanschaffen.

Enerzijds vanwege het grote prijsverschil, maar anderzijds ook omdat de Rotring bij te weinig gebruik opdroogt en moeilijk schoon te maken is of zelfs onbruikbaar wordt. Het omsteekpennetje is te gebruiken met een potje inkt.

8.6 Inkten

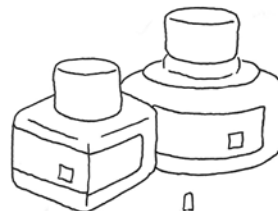
Let erop, dat u in uw kalligrafische vulpenpen (Sheaffer, Osmiroid) nooit Oost-Indische of andere watervaste inkten gebruikt. Deze inkten hebben als eigenschap dat ze na het drogen niet meer met water oplosbaar zijn. Als deze inkten in de pen opdrogen, raakt de pen verstopt. Alleen agressieve vloeistoffen kunnen de gedroogde inkt oplossen en het ongemak verhelpen. Watervaste inkten zijn wel prima te gebruiken met losse pennetjes en penselen (goed uitspoelen voordat de inkt droog is). Ze drogen glanzend diepzwart op en blijven eeuwen lang houdbaar zonder merkbare verkleuring. Voor hele officiële stukken dus uitermate geschikt.

De mooiste inkt voor in een vulpen is de Fount India van Pelikan. In tegenstelling tot de meeste vulpeninkten, droogt deze inkt niet waterig op, maar egaal diepzwart, en is daardoor zeer goed te gebruiken voor drukwerkoriginelen, normale oorkonden of ander eenmalig werk. Voor oefeningen en snel werk kan worden volstaan met de gewone vulpeninkten van Pelikan of Parker Quink.

*Rotring met vulling
(links)*

*Omsteekpennetje met
tape-verdikking voor
betere greep (rechts)*

Talens O. I. - inkt

Rotring watervaste inkt

Pelikan oplosbare inkt

Pelikan Fount India

8.7 Verf

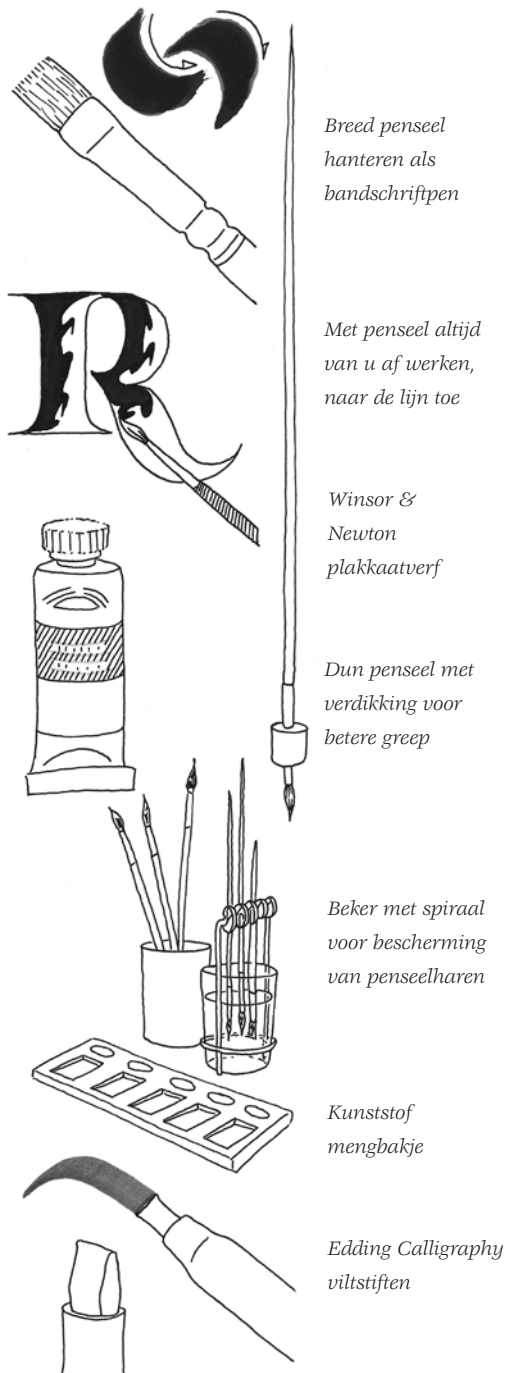
Initialen en versieringen worden meestal met plakkaatverf ingevuld. Deze verf is met water te verdunnen en droogt mooi egaal mat op. De verf wordt aangebracht met bovengenoemde penselen, maar is ook met losse pennetjes te gebruiken, mits ze voldoende verdund wordt. U kunt dan uw eigen kleuren mengen om mee te schrijven. Als merk is Winsor & Newton aan te bevelen, maar vanwege de prijs kunt u ook de goedkopere Talens tubes aanschaffen.

8.8 Viltstiften

Viltstiften zijn erg praktisch om snel mee te werken. Nadeel is echter, dat ze over het algemeen geen dunne ophaaltjes geven en tamelijk snel leeg zijn. Edding heeft een redelijke set Calligraphy, waarvan de 3,5 en de 5,0 mm goed te gebruiken zijn. De 2,0 mm is alleen bij delicate behandeling langer bruikbaar. De punt is van te zacht materiaal en vervormt al snel, zodat het dun-dik-verschil verkleind wordt.

Voor het grotere werk heeft Pentel een mooie serie met vierkante of rechthoekige koppen. De grootste Pentel Feltpen met een rechthoekig afgeschuinde kop is op drie manieren te gebruiken, met drie verschillende resultaten.

Viltstiften zijn in verscheidene uitvoeringen, met oplosbare of watervaste inkten, te koop. Viltstiften met een ronde punt zijn geschikt voor reclamewerk (zie alfabet, 10.8 midden).

Breed penseel
hanteren als
handschriftpen

Met penseel altijd
van u af werken,
naar de lijn toe

Winsor &
Newton
plakkaatverf

Dun penseel met
verdikking voor
betere greep

Beker met spiraal
voor bescherming
van penseelharen

Kunststof
mengbakje

Edding Calligraphy
viltstiften

8.9 Tafel/stoel

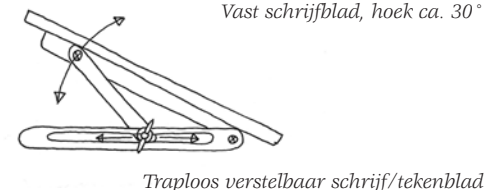
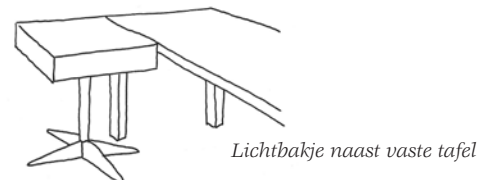
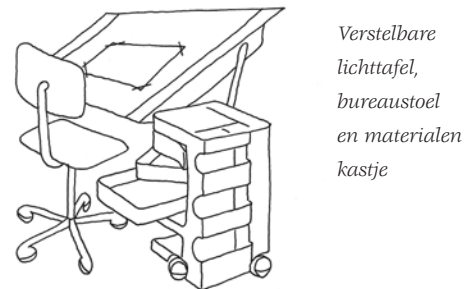
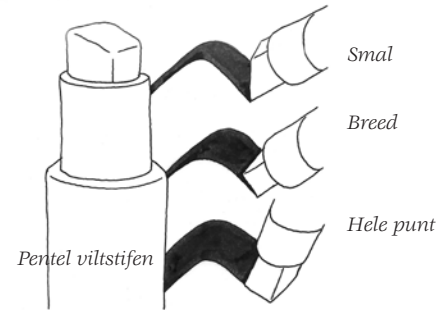
E

en stevige verstelbare lichttafel met een apart tafeltje om materialen op te zetten en een in hoogte verstelbare bureaustoel zonder armleuningen zijn ideaal voor de professionele kalligraaf. De amateur hoeft zulke grote investeringen niet te doen; met een klein lichtbakje (50 x 50 x 10 cm met één of twee TL-buisjes), dat in hoogte afgesteld is op een bestaande tafel, kan hij of zij ook prima uit de voeten.

Een lichtbak heeft vele voordelen: het licht maakt het papier doorschijnend, zodat u lineaturen en voorstudies kunt overtrekken, zonder op het uiteindelijke origineel opnieuw te schetsen. U voorkomt daarmee schrijffouten en het bespaart veel tijd.

Als u op grotere formaten dan A4 wilt werken, is een verstelbaar blad bijna noodzakelijk. De afstand tot uw ogen blijft gelijk en u voorkomt perspectivistische vertekening, waardoor het werkstuk achteraf zou kunnen tegenvallen. Op het tafelblad kunt u een reep vilt plakken, waar het werkstuk onderdoor kan schuiven. Hetzelfde kunt u doen met het beschermvel, zodat uw werkstuk vetvrij blijft.

Hiernaast worden enkele suggesties gedaan. Sommige elementen zijn te koop bij speciaalzaken - maar een handig persoon kan ook goedkoop een bruikbare werkplek zelf maken maken.

8.10 Papiersoorten

Voor schetsen en oefeningen van lettertypen die rechtopstaand worden geschreven, kunt u het best ruitjespapier gebruiken dat in losse katerns of schriften bij elke kantoorboekhandel te koop is. Voor schuinstaande lettertypen oefent gelinieerd papier het prettigst, eventueel met een onderlegvel waarop lijnen in de schuinterichting aangegeven staan.

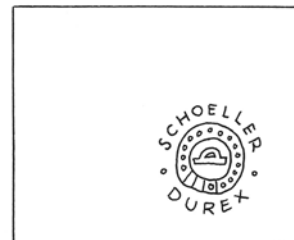
Als u altijd met onderleg-lineaturen werkt, kunt u xerografisch (= kopieer-) papier nemen, omdat dit goed te beschrijven is en voldoende doorschijnt. Voor drukwerk-originelen is Schoeller-Durex (200 grs/m²) aan te raden. Dit papier geeft een scherpe, zwarte letter en de inkt droogt er goed op op. Met onderleglineaturen heeft u bij dit dikke papier wel een lichtbak nodig.

Als u niet beschikt over een lichtbak, kunt u voor voorstudies en schetsen transparant tekenpapier (rijstpapier) van Schoellerhammer of van Van Beek gebruiken. Dit papier is verkrijgbaar in bloks van 50 of 200 vel.

Officiële werkstukken komen het best tot hun recht op geprepareerd oorkondepapier of Stresa, mooi gewolkt 200 grs/m² papier in donkergeel, zachtgroen en witgrijze tinten. Als u papier gaat kopen, neem dan uw pen mee en vraag de winkelier of u proefstreepjes mag zetten. Beoordeel deze dan op uitvloeiing van de lijn en op het opnemen van de inkt. Als de lijn niet uitvloeit (scherp blijft) en de inkt er niet óp blijft liggen, heeft u een goede papiersoort.

Als u wilt testen of u een goede kwaliteit schrijfpapier heeft: op de volgende pagina staat daar een methode voor.

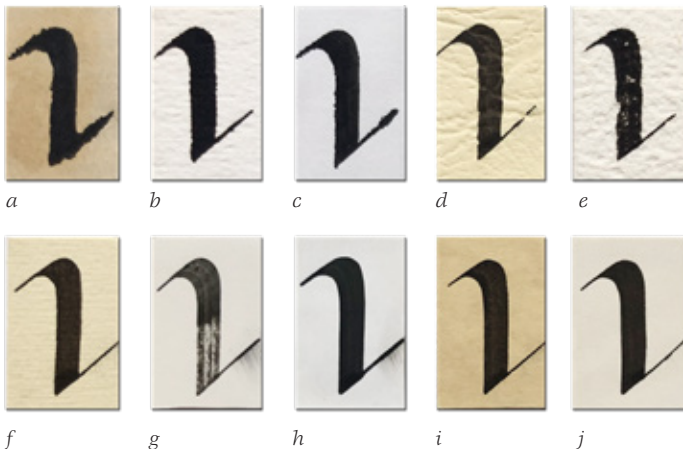
Stresablad

8.11 Papierproeven

Verschillende papiersoorten zijn hier beschreven met een Osmiroid B10, gevuld met oplosbare inkt. Vervolgens is met een droge, schone vinger over de dunne lijn geveegd. Vooral g en h reageren slecht op deze veegtest, maar ook i en j, de beste papiersoorten, geven nog wat inkt af. Voorzichtigheid na het schrijven is dus altijd geboden.

- a) Krantenpapier. Bevat veel hout, inkt vloeit erg uit.
- b) Zacht aquarelpapier. Ruw, moeilijk beschrijfbaar oppervlak, vloeit uit.
- c) Kopieer-/printpapier. In vele kwaliteiten verkrijgbaar, eerst even testen. Dit voorbeeld was een slechte kwaliteit om te beschrijven. Vloeit uit.
- d) Perkamentpersing. Ruw oppervlak, neemt inkt goed op.
- e) Geperst aquarelkarton. Ruw oppervlak, inkt vloeit weinig uit.
- f) Linnenpersing. Door iets harder op de pen te drukken redelijk resultaat.
- g) MC-coating (voor drukwerk). Neemt inkt slecht op, droogt licht op.
- h) Tekenpapier voor technische illustraties met correctielaagje. Mooi zwart, maar inkt blijft erop liggen. Let op de lijndikte van het dunne lijntje. Goed te beschrijven met watervaste inkt.
- i) Stresa. Redelijk zwart, neemt goed inkt op, nauwelijks uitveegbaar.
- j) Schoeller-Durex. Diep zwart, inkt goed opgenomen, moeilijk uitveegbaar.

8.12 Overige benodigheden

Als u schetsen en lineaturen met potlood op het origineel aanbrengt, kunt u die later uitgummen met een zachte vlakgum die kruimelt (niet rolt), of een schone kneedgum. Heb geduld: wacht tot de inkt helemaal opgedroogd is... Verwijder het gumsel met een daarvoor bestemde duiveveer (nooit met de hand!).

U heeft een radeermesje nodig voor correcties in fout geschreven letters. Dit is een chirurgisch mesje met verwisselbare punt (bijvoorbeeld van Mecnorma), om langs contouren van de nieuwe letter te snijden en de resten weg te krabben. Vervolgens maakt u met een gum en een vouwbeen, of spatel (Mecnorma), het papier weer schoon en glad.

Om lijnen te trekken is een metalen lineaal beter dan een houten of plastic lineaal. Als u lijnen met inkt wilt trekken, gebruik dan een lineaal met een inktrand, zodat de inkt niet onder de lineaal kruipt en vuile strepen geeft.

Een inktrand onder de lineaal kunt u eventueel zelf maken door een smal reepje karton met plakband onder de lineaal te bevestigen, 1 à 2 mm van de rand af.

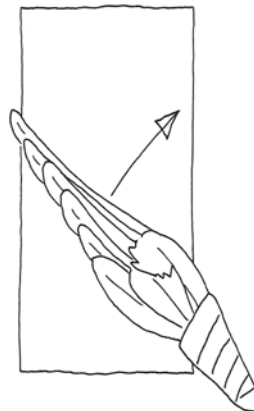
Een lineaal met een afgeschuinde rand kan ook ondersteboven worden gehouden voor hetzelfde resultaat.

Gebruik de tekenrand niet om langs te snijden. Een inkeping in hout en ook in aluminium is zo gemaakt en uw volgende lijnen zouden deuken kunnen krijgen. De betere linealen hebben aan de achterkant een speciale stalen strip om langs te snijden.

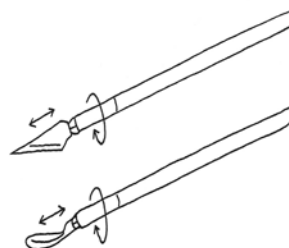
Bij 'gewone' linealen kunt u ook beter de achterkant nemen; die is meestal steviger en hier is het niet zo erg als er stukjes uitgesneden worden.

*Vlakgum en
duivenveer om
gumsel weg te vegen*

*Radeermesje,
bijvoorbeeld van
Mecnorma*

*Verwisselbare punt,
bijvoorbeeld voor
'vouwbeen' of ronde
spatel*

9. Afwerking met lakzegel of linten

De meeste werkstukken zullen relatief eenvoudig af te werken zijn: eventueel een lijstje eromheen en klaar. Maar als het belang vereist - en het budget het toelaat - moeten materiaalkeuze en afwerking soms serieuze aandacht krijgen.

Dan moet zo'n document al vóórdat het gelezen wordt de uitstraling hebben dat het om iets belangrijks gaat. Dat is mogelijk door een chique papiersoort te kiezen en het geheel te vervolmaken met een mooi lint en/of een officieel ogende lakzegel.

9.1 Papierkeuze

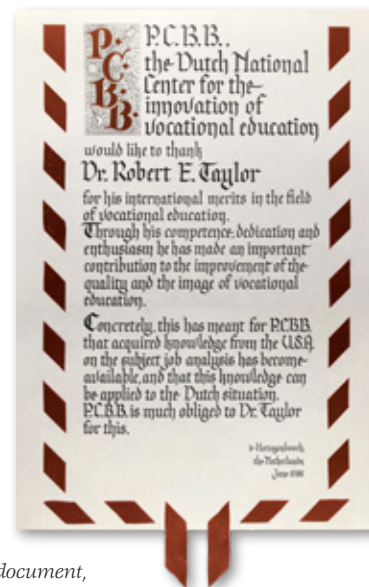
Streza of een perkament-achtig papier - zonder diepe groeven - zijn meestal veilige keuzes. Zie de voorgaande pagina voor het testen van papier.

9.2 Linten

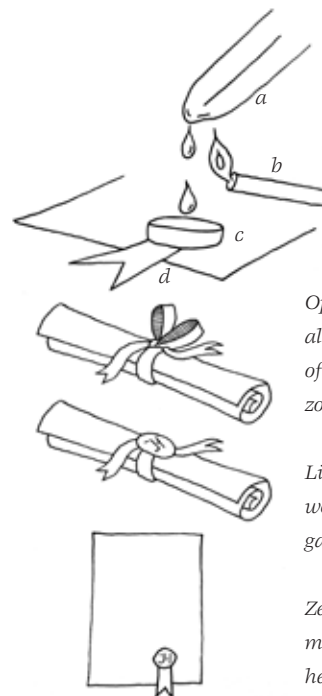
U kunt linten op twee manieren gebruiken. De oorkonde kan opgerold worden met het lint eromheen geknoopt of u kunt het lint in het papier rijgen. Maak met een mesje kleine sneetjes in de marge van het papier en rijg het lint er zó door, dat twee uiteinden van het lint onder uit het vel hangen. Rol dan de oorkonde van bovenaf op en knoop hem met een mooie strik dicht. Ook kan een klein stukje lint, als een visstaart geknipt, onder een lakzegel het geheel verfraaien en extra autoriteit verlenen.

9.3 Lakzegels

Zegellak is bij de tekenspeciaalzaak te koop in staafvorm. De lak is op te brengen door een stukje van de staaf in een metalen bekertje en smelten. U kunt ook de punt van de staaf met een aansteker direct smelten en in een cirkelvorm van drie à vier cm doorsnede druppelen. Haal de cirkelvorm meteen weg, want de lak droogt erg snel. Daarna kunt u met een zegel, stempel of een ander voorwerp een afdruk in de lak maken. Het zegel kan dienen om het lint te verzegelen; de lak wordt dan op zowel het lint als het papier gegoten en moet verbroken worden om het document te openen. Ook kunt u onderaan een zegel met een lintje eronder maken, zonder sluitfunctie.

Statig document,
met linten afgewerkt. Zie ook de versie op pagina 6.

- a. Lakstaaf met
 - b. aansteker smelten
 - c. in ringvorm op
 - d. stukje lint. Ring
- verwijderen en zegel
of stempel indrukken.

Opgerold met lint gestrikt
als sluiting. Lint kan los
of in papier geregen zijn,
zoals voorbeeld boven.

Lint kan ook verzegeld
worden. Nadeel: het zegel
gaat kapot bij opening.

Zegel op los stukje lint:
maakt het document ook
heel mooi af.

10. Indeling van tekstpagina's

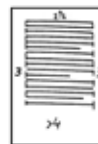
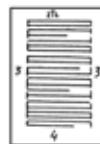
10.1 Vlakverdeling

Een mooie pagina, met evenwichtige verhoudingen in marge en tekstvlak, nodigt meer uit tot lezen dan een pagina die van rand tot rand volgeschreven staat.

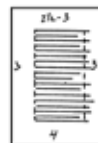
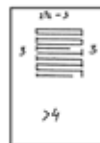
U kunt voor een rustige indeling de volgende richtlijnen toepassen:

De marges links, rechts en boven zijn meestal gelijk; de witruimte boven mag ook iets kleiner zijn. De marge onder de zetspiegel (= beschreven gedeelte van een pagina) is minimaal 1/3 groter.

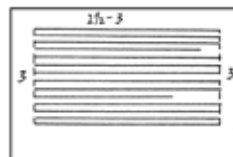
Als u aan de rechterkant een kronkelige kantlijn (Engelse regenval) krijgt, geldt het gemiddelde van alle regels als kantlijn.

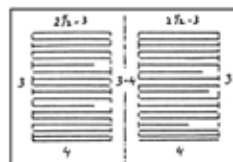
Verhoudingen marges:
onder minimaal 4

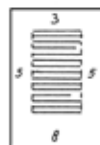
< < Kleine tekst op
grote pagina
< Engelse regelval
(gemiddelde regellengte)

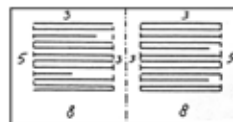
Liggend formaat (oblong)

Dubbele pagina' (spread).
Let op middenmarge: die is
bij elkaar opgeteld ongeveer
gelijk of iets groter dan links
en rechts.

< Centreren
< < Marges volgens
de gulden snede

Dubbele pagina (spread)
met gulden snede-indeling

10.2 Uitvullen

Deze term wordt in de grafische wereld gebruikt, als teksten in blokvorm worden gezet. Alle regels zijn dan even lang en vormen zowel links als rechts een rechte kantlijn.

Als een regel iets te kort uitkomt, kunt u uitlopers (57, blz. 39) gebruiken om het gat te dichten. Dit lukt geen drie regels achter elkaar; dan ontstaat er nog een lichte inham in het tekstbeeld. Als een te korte regel met een letter eindigt, die geen uitlooptermogelijkheid biedt, kunt u die opvullen met een staart uit de volgende regel. Een versiering kan deze witte plek ook opvullen. Vooral bij gothisch is dit heel gebruikelijk.

De vierde mogelijkheid om de regel tot de kantlijn te verlengen, is om alle woordspaties een weinig te verbreden, of uitlopers te gebruiken tussen de woorden. Om een mooie blokform te schrijven, is het noodzakelijk enkele voorstudies te maken. In één keer lukt dat nooit.

Werkshets voor oorkonde waarin alle regels gecentreerd worden.

10.3 Centreren

Korte teksten, waarin verschillende tekst delen goed uit moeten komen, zijn vaak moeilijk tot een harmonisch geheel te componeren. Centreren is vaak een goede oplossing. Alle regels steken dan links en rechts van de middellijn even ver uit. Regelmatig schrijven is noodzakelijk om de tweede of derde keer niet anders uit te komen dan de eerste keer, waarop de regellengtes berekend zijn.

U kunt voor deze methode ook met strookjes werken, of overtrekken op een lichtbak (12.10, blz 104).

Deze tekst is driemaal geschreven voordat een acceptabele blokform ontstond. Hoe langer de regels zijn, hoe gemakkelijker dit is.

Om deze tekst
uit te vullen
zijn enkele aan-
passingen nodig
Verschillende
mogelijkheden
zijn hier gebruikt
om tot een goed
resultaat te
komen

- 1 en 2: uitlopers om spaties te vullen
- 3: normale letterbreedte en spatiëring
- 4: versmalde woordspatie
- 5: staart van g uit vorige regel verlengd
- 6: extra krul aan n
- 7: versmald en minimale woordspaties
- 8: normaal
- 9: uitlopers aan beide t's
- 10: versiering toegevoegd

10.4 Lineaturen

Als u heeft bepaald in welk lettertype en met welke pen een tekst geschreven moet worden, kunt u de volgende pagina gebruiken om een lineatuur op te zetten.

U legt de linkse rand van uw vel op de kolom die bij uw keuze past en neemt met kleine streepjes de afstanden over op uw vel. Vervolgens doet u met de rechterkant hetzelfde. Dan verbindt u met lineaal en potlood de streepjes over de breedte van het vel.

Voor deze lineaturen is uitgegaan van de meest gangbare penbreedten: 1, 1,5 en 2 mm (Sheaffer F, M, B en Osmiroid M, 2B, 4B).

Als u een andere penbreedte gebruikt, zult u zelf de lineatuur moeten uittekenen. Dan kunt u de volgende verhoudingen (x-hoogte: interlinie, uitgedrukt in penbreedten) aanhouden:

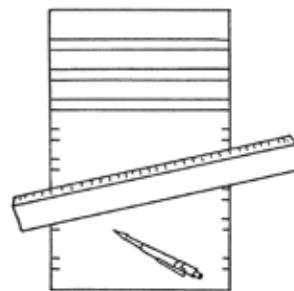
Unciaal	3,5 : 5
Karolingisch	4 : 8
Gothisch	5 : 7
Humanistisch boekschrift	5 : 8
Humanistisch cursief	5 : 10

Deze verhoudingen zijn richtlijnen; normale stokken en staarten raken elkaar dan net niet. Natuurlijk kunt u de verhoudingen aanpassen, als u een gewijzigd lettertype maakt; u kunt bijvoorbeeld ook een unciaal met iets langere stokken en staarten schrijven, in de verhouding 4 : 8; dit levert een lichter letterbeeld en een ruimere interlinie op.

Tip: maak van de lineatuurpagina enkele kopieën. Dat werkt gemakkelijker en uw boek blijft schoon.

Streepjes overnemen voor x-hoogte en interlinie

Streepjes verbinden voor schrijfgeregels

11. Initialen & versieringen

11.1 Versaallletters

Deze letters werden oorspronkelijk bij de Karolingse minuskel als initiaal gebruikt, maar passen ook goed bij Uncialen, als ze iets dikker worden gemaakt. U kunt ze met dezelfde pen schrijven als de onderkastletters.

De penhoek van verticalen is 0 graden, de horizontale lijnen en schreven worden in 45 graden getekend. Diagonale lijnen hebben verschillende penhoeken. Door nauwkeurige bestudering en vergelijking van de pennestreken, kunt u zien met welke penhoek de lijn getrokken moet worden, om de gewenste lijndikte te verkrijgen.

Nevenstaande voorbeelden zijn op verschillende manieren ingetekend; van sobere arcering tot clouneske cirkelpatronen. Natuurlijk kunt u er ook een eigen invulling aan geven, of de letters met plakkaatverf inkleuren.

Verschiedende letters laten zien, dat een volledige opvulling of een lege contourvorm, misschien nog mooier is dan een ingetekende letter.

11.2 Gothische sierinitialen

De interpretatie van een 15e eeuwse alfabet op de volgende pagina, waarin enkele letters ter bevordering van de leesbaarheid veranderd zijn, is te gebruiken als initiaal bij alle gothische geschriften.

De letter wordt eerst met potlood geschetst, waarna u de contouren overtrekt met een tekenpennetje. Vervolgens wordt de letter met een penseel en plakkaatverf ingekleurd, of met de brede pen ingevuld. De versiering wordt met het tekenpennetje of een Rotring 0,25 aangebracht.

*Schets met
potlood*

*Verticalen met
penhoek 0°*

Schreven in 45°

*Wisselende
penhoeken
in letters met
diagonalen*

*Schets met
potlood*

*Contour met
tekenpen*

*Invullen
met penseel,
inkt of verf*

A B C D E F G
H I J K L M N O
P Q R S T U V W
X Y Z

*Versaalletters,
initialen bij Unciaal,
met variaties in invulling*

A B C D E F
G H I J K L
M N O P Q R
S T U V W
X Y Z

Gothische initialen

11.3 Versieringen in gothische initialen

Gothische initialen worden vaak ingevuld met illustratieve ornamenten. De motieven zijn meestal organisch: bladeren, bloemen, takken en ze kunnen naar believen ingekleurd worden.

Begin met een extra lijntje om de letter heen te trekken en het tekenen van het - meestal vierkante - kader, waar de versiering in komt. U kunt nu verschillende motieven in de overblijvende vakjes tekenen.

Let erop, dat alle vormen elkaar raken, waardoor het lijkt alsof ze in het beschikbare hokje zijn gegroeid, er als het ware in thuis horen.

Dezelfde motieven vinden we terug in de gothische sierranden. Een aantal basiskrullen en -vormen van deze gothische verfraaiingsstijl vindt u hieronder.

11.4 Positie en formaat van de initialen

De verwerking van een initiaal kan op verschillende manieren: deze kan in de marge of in de tekst geplaatst worden, met de onderkant gelijk aan de eerste regel. De initiaal kan ook meerdere regels beslaan. De onderkant is dan niet gelijk aan de eerste regel, maar wordt gelijk gehouden met een regel naar keuze. Meestal wordt de laatstgenoemde mogelijkheid gebruikt.

Als de initiaal in de marge geplaatst wordt, brengt men meestal een versiering aan. Het totale beschreven en betekende vlak laat zo uiteindelijk een geheel gevulde tekstspiegel zien.

Na een initiaal wordt de rest van het eerste woord - soms zelfs de gehele regel of meerdere regels - vaak in kapitalen geschreven. Zo ontstaat een gelijkmatige overgang naar minuskels. Als dit niet gebeurt, is de eerste letterspatie normaal en worden woordspaties gemaakt bij regels, die ook tegen de kapitaal beginnen.

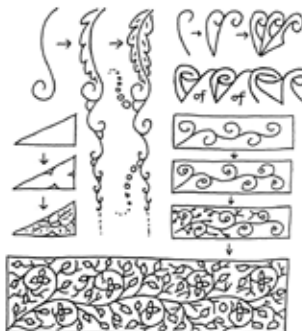
Omlijning met tekenpen om de letter te scheiden van versiering

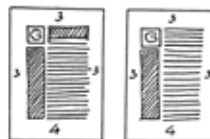
Opvullen met versiering, vormen 'vastzetten' in beschikbare ruimte

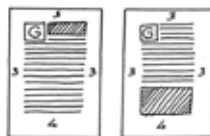
Zonder omlijning en versiering niet opgevuld: minder één geheel en kapitaal komt minder mooi uit.

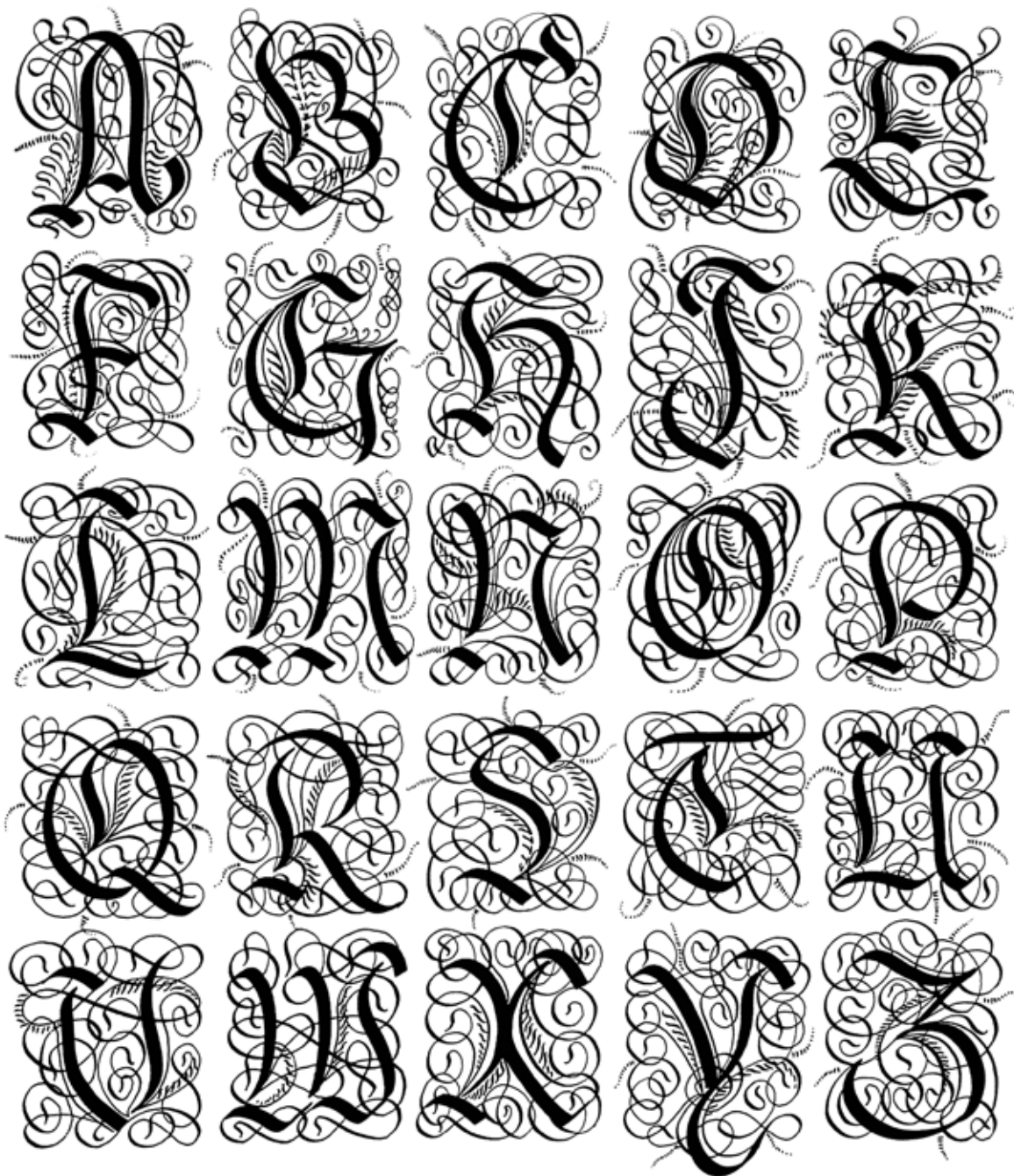
Enkele opties voor opvulling van initialen en versieringen van gothische teksten

- 1) Initiaal in marges versiering
- 2) Initiaal in linker marge

- 3) Initiaal met versiering boven
- 4) Versiering onder als opvulling tekstspiegel

*Gothische initialen
met spitse pen-krullen.*

*Letters zijn geschetst
met Holbein Sketching
Pencil, daarna
overgetrokken met een
Edding 5.0 viltstift.*

*De versieringen zijn
gemaakt met een
soepele spitse pen.*

*De originele
x-hoogte is 5 cm, de
versieringen beslaan
iets grotere vlakjes van
ongeveer 5 1/2 x 7 cm.*

11.5 Extra versieringen

Kalligrafische werkstukken worden vaak verfraaid met versieringen in en om de teksten. Dit gaat soms ten koste van de leesbaarheid, zoals nevenstaand voorbeeld uit 1605 van Jan van den Velde laat zien, Nederlands grootste kalligraaf uit de 17e eeuw. Een toonbeeld van vaardigheid en techniekbeheersing, dat wel, maar 'Vive La Plume' is moeilijk te ontcijferen.

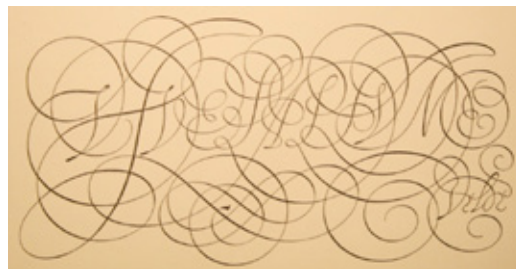
De volgende richtlijnen voor het gebruik van versieringen zijn slechts een richtlijn, met enkele algemene punten waarop u kunt letten. Exacte afspraken zijn hierover niet te maken, omdat uw eigen smaak en inzicht uiteindelijk toch bepalend zijn voor wat wel, en wat niet kan.

Bij het ontwikkelen van een eigen stijl is het raadzaam op een aantal essentiële dingen te letten:

1. Kies een stijl versiering of illustratie die past bij het (tijdperk van het) lettertype en de tekst.
2. De versiering is ondergeschikt zijn aan de tekst: de grijswaarde van de versierde vlak is net zo hoog, of lager, dan die van het tekstvlak.
3. Overdadigheid wordt gestraft met slechte leesbaarheid en/of een onevenwichtige compositie.
4. Een versiering komt het best tot haar recht als de compositie erom vraagt, niet met versiering omwille van de versiering.
5. Krullentrekkerij - met name met de spitse pen - is alleen dan prachtig, wanneer de krullen soepel en vloeiend verlopen. Deze techniek vergt veel oefening.

Overmatig gebruik van initialen en versiering komt de leesbaarheid niet ten goede.

Onevenwichtig

Te donker, lijnen te dicht op elkaar

Bovenkrul te plat, onder niet vloeiend

Te veel en te krappe krullen

Overdaad schaadt

In balans

*De tekst blijft leesbaar: de versieringen zijn lichter dan de tekst.
Gemaakt met: Osmiroid B10 (initiaal), Osmiroid B6 (tekst),
illustratie & krullen met spitse pen. Originele x-hoogte = 1 1/2 cm*

11.6 Technieken en materialen voor versieringen

U kunt versieringen in en om teksten met verschillende technieken aanbrengen.

De bandschriftpen leent zich uitstekend voor kaders en kleine verfraaiingen. Een groot aantal vormen kan tot prachtige ornamentale banden aaneengeregen worden, mits ze zeer regelmatig getekend worden. Een kleine afwijking is al gauw funest voor een mooi resultaat.

Gothische versieringen en geïllustreerde initialen worden meestal met een omsteekpennetje of een Rotring 0,25 tekenpen gemaakt, omdat deze techniek een dunne lijn van constante dikte vereist.

De schelvispen, of een soepe kroontjespen, wordt gebruikt voor krullen-trekkerij. Deze techniek vereist de grootst mogelijke vaardigheid en penbeheersing. Een gelijkmatige overgang van dun naar dik kunt u bereiken door langzaam de druk op de pen te verhogen. Alleen grondige studie en veel oefenen in het zorvuldig namaken van voorbeelden, kunnen inzicht verschaffen in het verloop en combinatiemogelijkheden van verschillende krullen.

We kunnen in dit verband enkele regels benadrukken: elkaar overlappende krullen mogen nooit onder te kleine hoeken snijden en de snijpunten mogen nooit dicht bij elkaar liggen. Zo worden donkere vlekken in het totaalbeeld vermeden.

Bij het namaken van kopergravures zult u soms lijnen in tegengestelde richting over moeten trekken, om de gewenste verdikking te maken.

*Variaties voor kaders
met een bandschriftpen*

12. Compositie en uitwerking

Tot een goede compositie komen is moeilijker dan het lijkt. Welk(e) lettertype(n) is (zijn) het mooist? Welk formaat papier gebruik ik? Hoe groot maak ik de letters en op welke plaats komen teksten en illustraties het beste uit? Wat kan ik met kleuren doen? Hoe maak ik er een harmonisch geheel van?

Allemaal vragen die u zult moeten beantwoorden om het onderwerp van uw vlakverdeling zo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen. Om de maximale mogelijkheden uit een compositie te halen, kunt u de volgende methode toepassen.

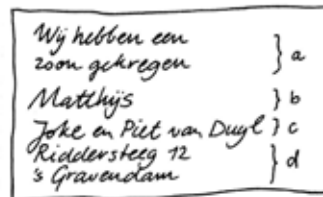
12.1 Werkwijze

Met een tekstanalyse verdeelt u de tekst in stukken die bij elkaar horen, en geeft u aan wat belangrijk is. In nevenstaand voorbeeld is onderdeel (b) het belangrijkste. Dit kunt u in uw ontwerp op verschillende manieren uit laten komen: een ander en/of groter lettertype, een afwijkende kleur, een onderstreping of een aparte plaats in het vak - om enkele mogelijkheden te geven.

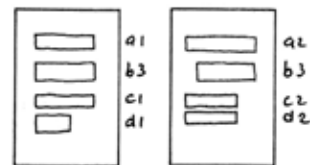
Vooraf bij uw eerste werkstukken zult u twijfelen over het te kiezen lettertype. Schrijf daarom *a* in bijvoorbeeld drie verschillende lettertypen en in drie verschillende formaten. U doet hetzelfde met *b*, *c* en *d*. Vervolgens knipt u alle delen los van elkaar. Zo krijgt u 36 strookjes, waarmee u maar liefst meer dan 6000 combinaties kunt maken.

Neem nu een leeg vel papier met de juiste afmetingen of in de goede verhouding. Door te schuiven met de strookjes kunt u vervolgens bepalen wat een goede compositie is. Maak kopieën of aantekeningen om te voorkomen dat u door de bomen het bos niet meer ziet... Wanneer nu blijkt dat een bepaalde te lang of te kort is, maak dan een nieuw strookje in de juiste maat.

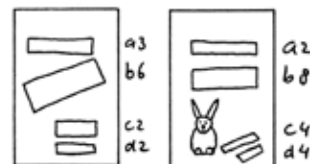
Plak uw uiteindelijke keuze vast.

1. Analyseer en verdeel de tekst
2. Maak strookjes van de onderdelen in verschillende stijlen en formaten

- Schuiven met strookjes voor compositie.

- Voegt u illustraties toe, dan geldt dezelfde werkwijze.

12.2 Ontwerp voor drukwerk

Indien u uw werkstuk voor drukwerk heeft gemaakt, is het nu af. Met een reprocamera en lichtgevoelig materiaal kan de drukker er een 'schoon model' van maken of uw ontwerp rechtstreeks op een offsetplaat overnemen.

Zorg er in ieder geval voor dat op uw origineel, de zogenaamde 'werktekening', de letters en illustraties diep zwart zijn. Als er meerdere kleuren gedrukt moeten worden kunt u op uw origineel, waarop alles in zwart geschreven is, met lichtblauw potlood aangeven welke delen in kleur moeten. De kleuren mogen elkaar in dit geval niet raken.

Het wordt moeilijker wanneer er kleuren aansluiten, bijvoorbeeld wanneer een zwartomlijnd initiaal ingekleurd moet worden. De drukker moet beide kleuren in twee drukgangen over elkaar heen drukken.

Daarvoor zijn twee zeer nauwkeurig uitgevoerde werktekeningen nodig. Alles moet exact op de juiste plaats staan om de kleuren goed te laten 'sluiten'. In dit geval is het beter één werktekening te maken, waarop u alles schrijft en tekent wat los van elkaar staat. De drukker kan met uw aanwijzingen het origineel omzetten naar twee werktekeningen.

Wanneer u de kleurscheiding zelf in werktekeningen wilt aanleveren, zorg er dan voor dat 3 mm buiten het drukformaat paskruizen en snijtekens staan. En ook dat de drukker weet welke kleuren hij moet drukken, met Pantone- of PMS-nummers.

Noot 2025: zo ging dat, in 1986... Tegenwoordig zijn met scanners - of zelfs de smartphone - scherpe afbeeldingen te maken van uw werkstuk. In programma's als Photoshop kun u onvolkomenheden gemakkelijk aanpassen, zoals schaduwrandjes van geplakte onderdelen. Ook kunt u kleuren toevoegen of veranderen. Een PDF-bestand voor aanlevering aan drukkers kan direct vanuit de meeste programma's gegenereerd worden.

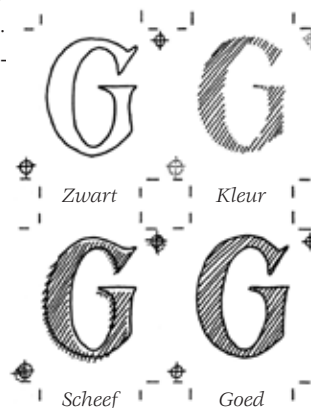
Geplakte compositie

Schoon model -->
zonder opplakken

Voor drukwerk:
kleuren aangeven met
lichtblauw potlood

Paskruizen: 2 stuks
per werktekening,
diagonaal geplaatst.
Snijtekens: 3 mm
buiten snijrand

12.3 Zelf kopiëren

Als u uw werkstuk zelf wilt reproduceren met kopieerapparatuur, kunt u van uw geplakte origineel één kopie maken. Verwijder eventuele schaduwlijnen van de plakrandjes met typex en controleer of de teksten op dit schoon model goed zwart zijn alvorens u nieuwe kopieën maakt.

De betere kopieerapparaten kunnen dik papier (soms zelfs tot 250 g/m²) bedrukken. Maak hiervan gebruik als het mogelijk is. Op Stresapapier komt uw kalligrafie veel beter tot z'n recht dan op een dun wit kopieervelletje.

12.4 Verkleiningsvoordelen

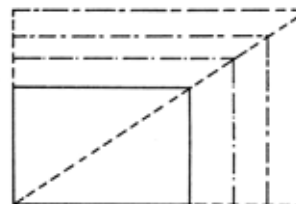
Werkstukken voor reproductiedoeleinden hebben het voordeel dat u ze vergroot kunt uitwerken. Voor drukwerk en geavanceerdere kopieerapparaten kunt u iedere willekeurige vergroting maken, maar vaak moet u met de factor 1,41 of 2 vergroten.

Groter schrijven is vaak gemakkelijker, en bij de verkleining van uw origineel vallen kleine oneffenheden en foutjes mooi weg. Ook worden de letters scherper.

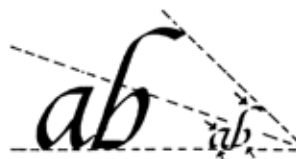
Let er wel op dat hele fijne lijntjes niet té dun worden. Bij verkleining zouden ze kunnen wegvallen. Twijfelt u in dit geval, ga dan naar de drukker om te vragen welke minimale lijndikte nog verantwoord is. Of check zelf op het kopieerapparaat dat u wilt gebruiken tot welke lijndikte het nog goed gekopieerd wordt.

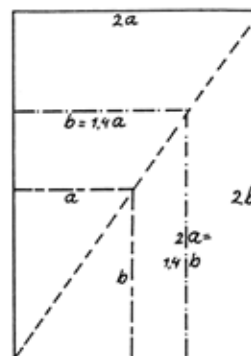
Schaduwlijnen op eerste kopie met Typex verwijderen, dan nieuwe kopieën maken met eerste kopie als model.

Traploze vergroting of verkleining mogelijk voor drukwerk

Te dunne lijnen kunnen wegvallen bij verkleining

Sommige copiers hebben 'zoom'-instelling, dan is traploos vergroten of verkleinen mogelijk.

Anders moet u de stappen A3 > A4 > A5 aanhouden.

12.5 Officiële werkstukken

Voor oorkonden of andere officiële eenmalige stukken zult u een schoon origineel moeten maken. Op uw geplakte compositie trekt u met een dun tekenpennetje de x-lijnen van alle regels. Als u over een lichtbak beschikt (zie H 12), is het afnaken van een werkstuk nu nog slechts een kwestie van overtrekken op het juiste papier.

Heeft u geen lichtbak, dan meet u alle getekende x-lijnen vanaf de zij- en onderkant op. Daarna neemt u ze zorgvuldig over op het gewenste papier. Gebruik hiervoor een vulpotlood (zie H 12). Druk niet te hard, opdat u geen strepen in het papier duwt. Controleer op een proefstrookje of de inkt van uw pen goed in het papier trekt, zodat de potloodlijnen achteraf uit te gummen zijn, zonder dat de droge inkt loslaat. Als dit laatste wél het geval is, kunt u beter een andere papiersoort kiezen. Of de potloodstrepen zo licht mogelijk tekenen en laten staan in het eindresultaat.

Probeer het papier zo weinig mogelijk met uw handen aan te raken.
Huidvet of zweet op het papier kan de inkt afstoten of doen uitlopen.
Leg daarom tijdens het schetsen en schrijven een beschermvel onder uw
hand. Plak ook een strook vilt of dikke stof op uw werkblad, waaronder
uw werkstuk op z'n plek blijft.

Schets tussen de getrokken lijnen de letters en trek ze vervolgens over met kalligrafie- en/of tekenpennen. Houdt u zich zoveel mogelijk aan uw geplakte compositie. Dan valt het resultaat achteraf niet tegen en het verkleint de kans op fouten.

Het is belangrijk dat u lang genoeg wacht met het uitgummen van de schetslijnen. Het is zonde van alle tijd en moeite als u in de allerlaatste fase van uw werstuk nog natte inkt over uw zorgvuldig schoongehouden papier uitsmeert.

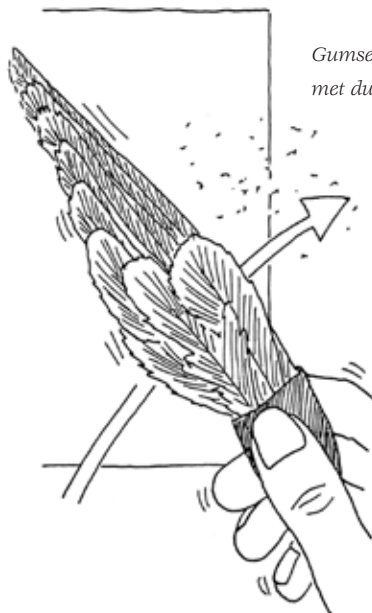
Veeg het gumsel weg met een duiveveer, in plaats van met uw handen. Eventuele transpiratie kan het mooie resultaat van uw inspanningen alsnog in één enkel ogenblik teniet doen.

*Werkmodel met alle
x-lijnen. Maten van
schets zorgvuldig
overnemen op origineel.*

*Methode om het
origineel vetvrij en
schoon te houden.*

*Gumsel verwijderen
met duiveveer*

12.6 Fouten corrigeren

Het grote nadeel van een handgemaakt werkstuk is dat het 'volmaakt' moet zijn. Goede voorbereiding, met schetsen en in potlood voorschrijven, is daarvoor onontbeerlijk. Toch zal het wel eens voorkomen dat u in uw concentratie om de letters zo mooi mogelijk te maken, een letter of een stukje tekst overslaat. Als dit snel genoeg opgemerkt wordt, is er nog de mogelijkheid deze fout te corrigeren.

Over de fout geschreven letter schrijft u de nieuwe letter, liefst zo veel mogelijk over de eerstgetrokken lijn, ook al gaat dit ietsje ten koste van de lettervorm.

Met een scherp radeermesje snijdt u langs de contouren van de nieuwe letter op de plaatsen waar de letters elkaar overlappen. Krab voorzichtig de restanten van de oude letter weg, in de richting van de snijlijnen.

Daarna kunt u met een gum de laatste donkere restjes weghalen en het papier weer gladwrijven met een spatel. De aantasting van de toplaag van het papier is vrijwel altijd zichtbaar, maar op deze manier zal het niet snel opvallen dat er aan het werkstuk 'geknoeid' is.

Bovenstaande correctiemethode is te gebruiken wanneer u de fout snel opmerkt en een kleine correctie moet uitvoeren. Bij foute woorden of zinnen is deze techniek niet toepasbaar; dan zou de correctie wel opvallen. In dat geval zult u helaas opnieuw moeten beginnen.

Als u een origineel maakt dat voor reproductie is bestemd, kunt u over de foute gedeelten een correct beschreven strookje plakken of met Typex de fout weghalen. De onvolkomenheid kunt u daarna met een Rotring of andere waternaste inkt herstellen.

1 + 2: De a moet een b worden...

3: Schrijf de b op de a met zoveel mogelijk overlap

4: Overlappingsen worden behouden, het verschil moet weg

5: Licht insnijden op de contour van de b, waar deze de a overlapt

6: Oude delen wegkrabben, krab naar de b toe. Krab niet meer papier eraf dan nodig.

7: Voorzichtig schoonmaken met gum en ruwe deel gladstrijken met spatel

Eerst de letter wegkrabben en dan een nieuwe letter tekenen is niet mogelijk: het papier is dan beschadigd en de inkt zal uitvloeien.

Vrije interpretatie van Oud-Engels. geschreven met de Osmiroid Shadow.
De typische lijnen binnenin de kapitalen zijn met de tekenpen gemaakt,
evenals de gespleten stokken (aan b, h, k, l) en de krulletjes (aan de Y en z) .

13. Lettertypen ter inspiratie

U hebt in de eerste hoofdstukken al enkele belangrijke lettertypen gezien, zoals ze zich in de historie van ons schrift hebben ontwikkeld. Op de volgende 14 pagina's ziet u zo'n 40 verschillende lettertypen, die met verschillende technieken geschreven en/of getekend zijn. De meeste zijn gebaseerd op historische lettertypen, sommige hebben een moderne inslag en de laatste drie staan onder het kopje 'Spelen met de bandschriftpen' - omdat er nog meer leuks met deze pen te maken is.

Voor deze fonts zijn drie pennen gebruikt: 1, 1 1/2 en 2 mm, dus de F - M - B van Sheaffer - ofwel de B2 - B4 - B6 van Osmiroid.

Als er combinaties van pennen zijn gebruikt, of als er bijzonderheden zijn zoals penverdraaiingen, dan wordt dit bij het font vermeld.

De namen van de lettertypen hebben een duidelijke verwijzing naar het lettertype waarop ze zijn gebaseerd, gecombineerd met een Romeins cijfer, dat duidt op de tijd waar de stijl aan ontleend is.

A B C D E F G H I J K L M N O P -
Q R S T U V W X Y Z a b c d e f g
h i j k l m n o p q r s t u v w x y z &

JosH · Uncial · CD

B · Penhoek ca. 40°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q .
R S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j l
k m n o p q r s t u v w x y z 2 3 4 6 7 0

Jos · Uncial · DC

M · Penhoek ca. 35°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m
n o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 !

JosH · Half Uncial · DCC

M · Penhoek ca. 30°

13.1 Uncialen en halfuncialen

A B C D E F G H I J K L M N O P
Q R S T U V W X Y Z a b c d e f g h i
j k l m n o p q r s t u v w x y z 2 3 4 6 7 ;

JosH · Insular Half Uncial · DCC

M · Penhoek ca. 30°

A B C D E F G H I J K L M N O P
Q R S T U V W X Y Z a b c d e f g
h i j k l m n o p q r s t u v w x y z &

JosH · Insular Half Uncial · CCM

B · Penhoek ca. 25°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T
U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q
r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? ; & .

JosH · Karol · CCM

F · Penhoek ca. 25°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S
T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 !

JosH · Karol · CM

B · Penhoek ca. 30°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U
V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u
v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? - ; & e e &

JosH · LateKarol · M

M · Penhoek ca. 30°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m
n o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Jos · PreGothic · MC

B · Penhoek ca. 45°

13.2 Karolingisch en gothisch

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S
T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

JosH · Textura · MCC

B · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T
U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s
t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 & ; ! ?

JosH · GothicCurs · MCC

F · Penhoek ca. 40°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! &

JosH · Rotunda · MCCC

M · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
 S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m
 n o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 &.

JosH · Fraktur · MD

B · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q ?
 R S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l !
 m n o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ;

JosH · Bourignon · MD

F · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V
 W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t .
 u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? &—

JosH · Schwabacher · MCD

B · Penhoek ca. 40°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U
V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r
s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? ; &

JosH · Goth · MCD

B · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q
R S T U V W X Y Z a b c d e f g g h i j k l
m n o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

JosH · HumanSans · MD

M · Penhoek ca. 30°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q
R S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k
l m n o p q r s t u v w x y z ! ? ; - & .

JosH · HumanSerif · MD

B · Penhoek ca. 45°

13.3 Humanistisch romein

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 &

JosH · HumanBook · MDC

F · Penhoek ca. 40°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q
R S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j
k l m n o p q r s t u v w x y z ! ? &

JosH · HumanPoster · MDC

B · Penhoek basis 0° - verdraaiingen bij schuine en verticale dunne lijnen en schreven.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m
n o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

JosH · BoldHuman · MCD

B · Penhoek ca. 30°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l n
m o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

JosH · Goth · MCD

B · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? ;

JosH · HumanWide · MD

M · Penhoek ca. 30°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l n
m o p q r s t u v w x y z , 1 2 3 4 5 6 7 8 9

JosH · HumanSerif · MD

B · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W
 X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 & e' & E & L & N e e &

JosH · HumanItalicSans · MD

F · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q
 R S T U V W X a c b d e f g h i j k l m
 n o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? ;

JosH · HumanCurly · MDC

M · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P
 Q R S T U V W X Y Z a b c d e f g h i
 j k l m n o p q r s t u v w x y z

JosH · HumanItalic · MDC

B · Penhoek ca. 40°

13.4 Humanistisch cursief

A B C D E F G H I J K L M N O P Q
R S T U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l n
m o p q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ;

JosH · HumanCurly · MCM

B · Penhoek ca. 30°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U
V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s s
t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 σ & ! ?

JosH · HumanItalic · MDCC

M · Penhoek ca. 40°

A B C D E F G H I J K L M N O P
Q R S T U V W X Y Z a b c d e f g h
i j k l m n o p q r s t u v w x y z

JosH · Frivol · MM

Eerst met tekenpen basis, dan neergaande en schuine lijnen met B · Penhoek ca. 10°

A B C D E F G H I J K L M N O
P Q R S T U V W X Y Z a b c d e
f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z

JosH · Lintype · MM

Combinatie van B voor basis en F voor krullen · Penhoek ca. 25°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U
V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s
t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? . ;

JosH · CalliDigital · MXM

B · Penhoek ca. 40°

13.5 Fun scripts

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V ;
W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u w
x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 &

JosH · Hightalic · MM

B · Penhoek ca. 45°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W
X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u w
v x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? & ;

JosH · CalliDigital2 · MM

M · Penhoek ca. 40°

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X -
Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z !
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 Æ H K O O K A T U L A D &

JosH · Charleston · MM

M · Penhoek ca. 40°

13.6 Spelen met de bandschriftpen

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T
U V W X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s
t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 & ∞

JosH · Jugendstilish · MM

Met een Osmiroid F zijn eerst alle grondvormen geschreven. Vervolgens zijn met een Sheaffer B alle neergaande lijnen overgetrokken. Hierdoor ontstaat een lettertype dat lijkt op zwelschrift. Originele x-hoogte kapitalen = 1 cm.

B = B + B

A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z

JosH · PosterCaps · MM

Met een viltstift zijn de letters geschreven; daarna zijn op de lichtbak met een tekenpen de contouren overgetrokken. De schaduw is getekend met de bandschriftpen, consequent aan één kant van de lijn en onder dezelfde hoek. Met de tekenpen zijn daarna openblijvende hoekjes opgevuld.

A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z
a b c d e f g h i j k l m n o p q
r s t u v w x y z ¹a ²ā ³@ ⁴ā

JosH · HumanShadow · MM

De grondvorm is met de bandschriftpen geschreven. Daarna het papier 90 graden draaien en een 'schaduw' met tussenruimte tekenen (2). De penhoek is overal 45°.

De schaduw kan aan verschillende kanten getekend worden (voorbeelden 3 en 4).

*I hope your quick brown fox will
jump over the lazy dog very often*

14. Toepassingen

Allemaal met enkel de bandschriften, alleen rechtsboven heeft versieringen met tekenpen.

Voor Lou

Uitnodiging

Menukaart

Receptieboek

Kalligraphyst

Kalligrafiemap

14.1 Titels

Galerie
Calligraphique

Van harte beterschap

Heartelijk Gefeliciteerd

50-jarig
Huwelijk

Proficiat

Dames

Heren

14.3 Monogrammen

Note 2025: internet staat vol met monogrammen. Welke naam u ook heeft: honderden gingen u voor om een unieke samensmelting van uw initialen te maken. Hierboven de eerste pagina's van 'monogram JH kalligrafie'. Laat u inspireren, zoek op uw initialen.

14.2 Visitekaartjes

14.4 Wenskaarten

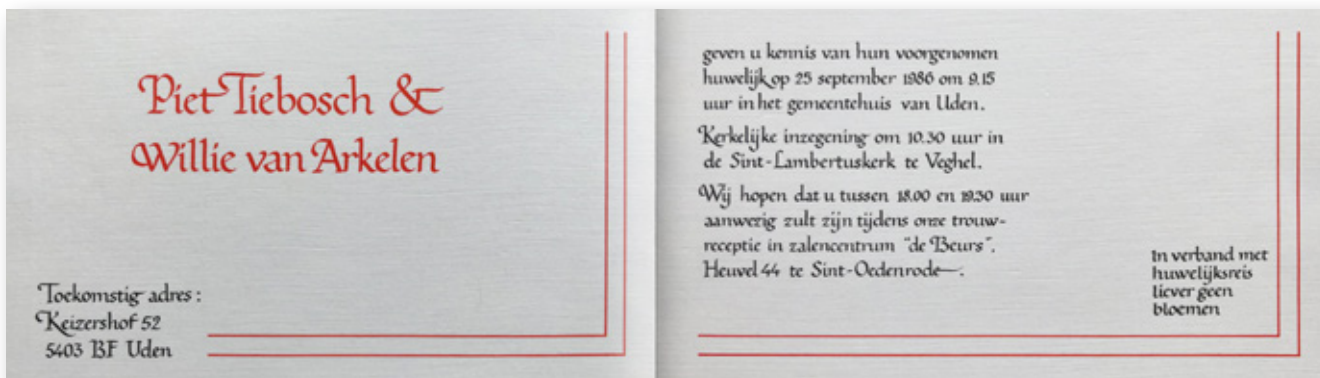
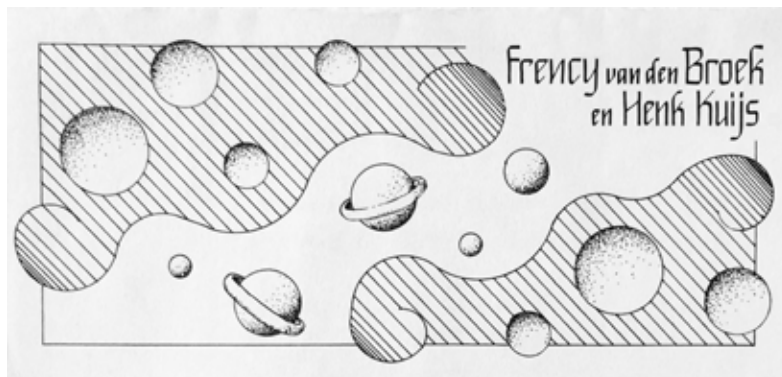
Deze drie wenskaarten zijn met de bandschrifttypen geschreven.

Boven: modern lettertype

Midden: humanistisch romein

Onder links: een combinatie van Romeinse kapitalen en een humanistisch romein.

Rechts een wens met de Osmiroid Shadow.

14.5 Oorkonden, getuigschriften

50 x 70 cm. Kader van de Gestelse kunstenaar Willem Wolfs (1915-2005), droog & nat penseel. Tekst in uncialen, datum en signatuur in humanistisch cursieffe.

Jaarlijks uitgevoerd in vier versies, elk met unieke illustratie en tekst. Hier voorbeelden uit twee andere jaren.

Oorkonde

uitgereikt aan

Als bewijs van deelneming aan
de Expositie

Gestel uit de Kunst

Bestuur wenst bovengenoemde
veel succes toe met de creatieve
vaardigheden waarvan de mooie
resultaten op deze expositie
getoond zijn.

Ook spreekt het de hoop uit
dat het hoogstaande peil behou-
den of in toekomstige werk-
stukken zelfs overtroffen wordt.

Sint-Michielsgestel
24-25 oktober 1987

A4. Tekst in uncialen met bandschriftpennen. Initiaal-illustratie met tekenpen. Gekopieerd voor uitgifte, namen zijn met rood in zelfde unciaal ingevuld. Rechts een latere variatie, geschreven met drie diktes bandschrijftpen.

Oorkonde

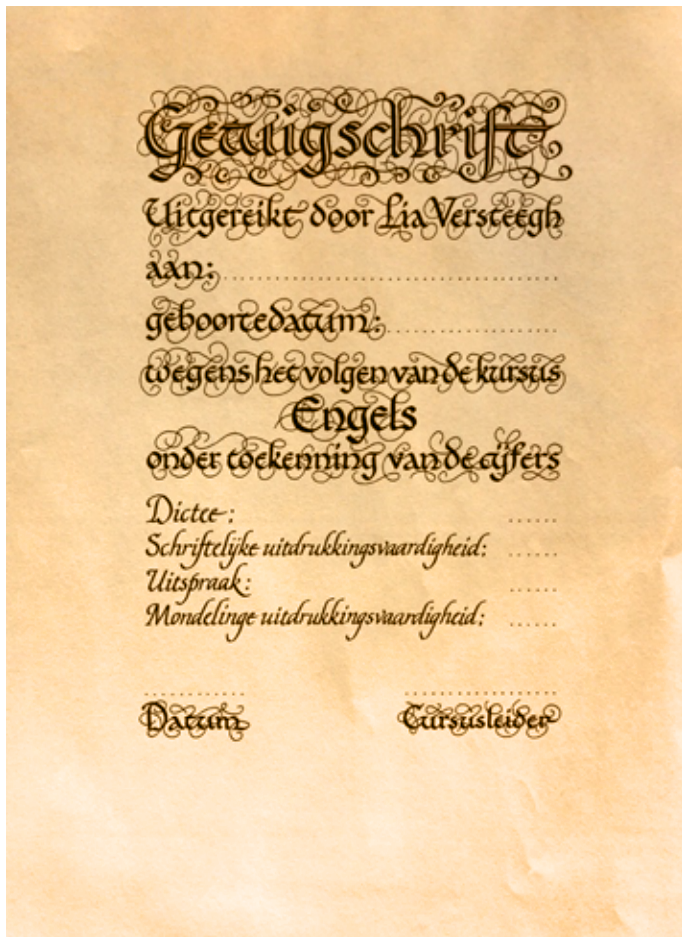
Uitgereikt aan

Als bewijs van deelneming aan de
manifestatie

Gestel uit
de Kunst

31 maart - 1 april 1990

De ronde uncialen lenen zich heel goed voor fraaie ligaturen: rondingen kunnen in elkaar haken (OO) of overlappen (DE, GE), delen kunnen weggelaten worden (OR - ON) of doorlopen (GES - ST).

A4. Tekst met bandschriftpen (Osmiroid Shadow en twee diktes Sheaffer). Krullen aan titel deels met dunne bandschriftpen, rest met Rotring 0,25, de stippellijntjes (met liniaal) met Rotring 0,5. Versiering is lichter dan de tekst, die blijft ondanks drukke krullen toch goed leesbaar.

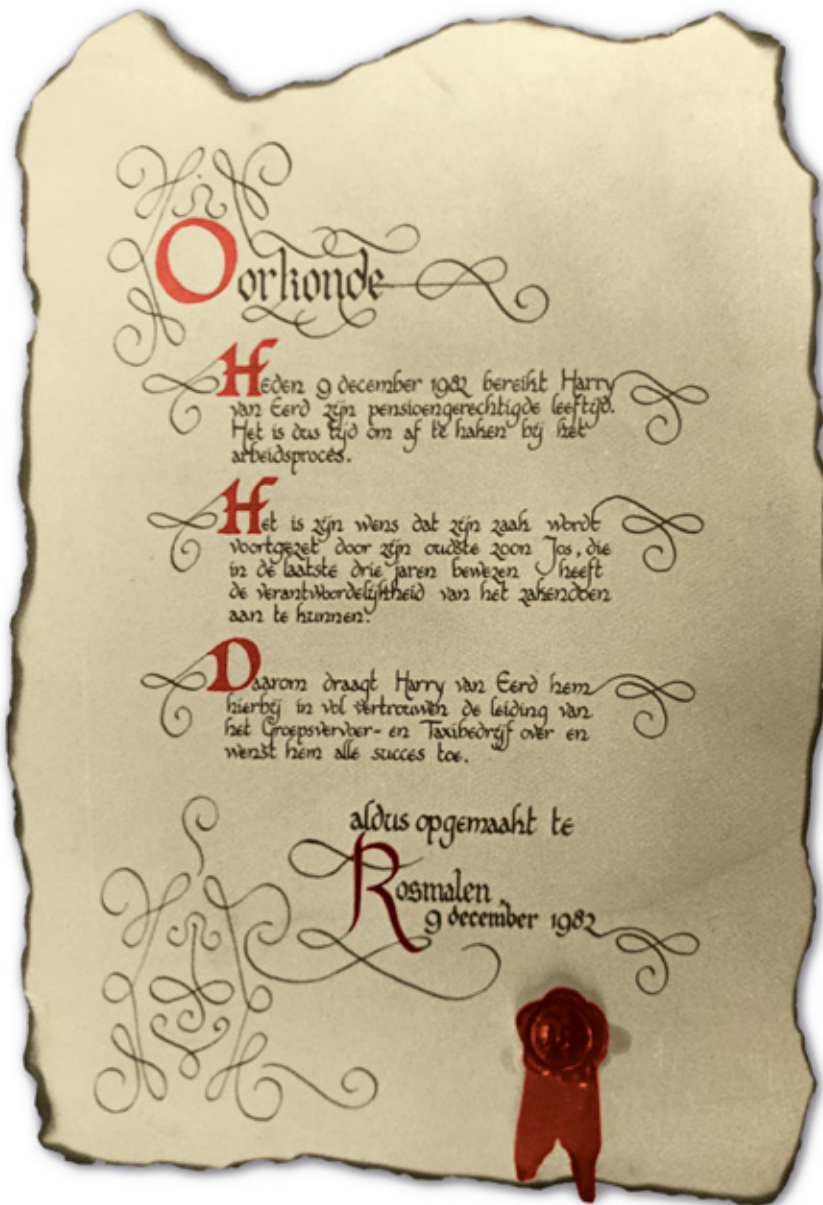
Tekst met bandschriftpen (drie diktes Sheaffer) in uncialen voor de titels en karolingische minuskel voor de tekst. De initiaal heeft een dubbele lijn met dezelfde pen als de titeltekst. De sierrand is ook met de bandschriften, met dezelfde dikte als de platte tekst.

Combinatie van uncial en gothisch, met Osmiroid B6, B4, B en M. De rode initialen en naam zijn gemaakt met een kalligrafie-viltstift. De regels hebben geen vaste kantlijn. Illustratie met Rotring 0,35. Origineel op A4-formaat.

Boven: gotisch, onder unciaal en humanistisch cursief met bandschrift- en shadowpennen, illustraties met tekenpen.

Een oorkonde met gebrande randen en een lakzegel (zie pag. 55). Het afbranden is het beste nadat de tekst erop staat, zodat het roet niet afgeeft op het werk. Oefen het afbranden met een zelfde papiersoort zodat u uw werk niet in rook laat opgaan.

14.6 Menukaarten

het Wapen van Rosmalen

Welkom!

Mogen wij u van harte welkom heten
in 'het Wapen van Rosmalen'.

Met deze kaart geven wij u een overzicht van onze gerechten.

Alles wordt met de uiterste zorg bereid, maar mocht u desondanks nog opmerkingen hebben, laat het ons weten, zodat wij u alsnog als een tevreden klant kunnen bedienen.

Ook voor bruiloften, partijen, zakenlunches, vergaderingen etc. hebben wij de ideale ruimtes en mogelijkheden.

Wij wenssen u een aangenaam verblijf.

Directie & medewerkers
Het Wapen van Rosmalen

Uisgerechten

gebakken forel	f. 19,50
gebakken zeeulv	21,50
gebakken zeetong	30,50
gebakken zeetong met kruidenbeter	31,75
gepocheerde tong met saus hollandaise	32,50
gebakken visschotel met slijftong, forel, zeeulv - schellfilet, zaden en wijting	65,-

Vleesgerechten

wiener schnitzel	f. 18,50
cordon bleu met een tomaatensaus	20,50
spies van het huis gefrituurde spies van varkensvlees. kip, spek, ui, paprika, gepaneerd met gekante tomaatensaus	22,50
varkenshaas naturel	23,50
tournedos naturel	24,50
kalfsbiefstuk van de grill	26,50
zwezerik	28,50
kalfshaas	39,50
chateau briand naturel 2 personen	48,50
chateau briand naturel aan tafel bereid. niet op zon- & feestdagen - 2 personen	59,-
kindermenu	9,50

Desserts

plate pipe £30 sorbet classic
vanilla vanilla £6
dame blanche
vanilla vanilla £4.95

coupe bras (325)	coupe riche (325)	coupe gladocou-
coupe chaudière	coupe chaudière	coupe chaudière (325)
coupe chaudière	coupe chaudière	coupe chaudière

Specialiteiten

[illegible]

het Wapen van Nostralen

café-restaurant

de Gouden Leeuw

stadshaven 24
5256 BA Heusden
tel.: 04162-1175

Geachte Gast

Wij menen er goed aan te doen dit jaar geen specifiek herstmenu te moeten samenstellen maar dit aan uw keuze over te laten.

Wij hebben voor U een excellent aantal gerechten gehoozen uit vis- vlees- en wild- met bybehorende voor- en nagerechten.

U kunt zelf bepalen wat U wenst te eten en te besteden door ingesloten bestelbon aan ons te zenden met vermelding van het aantal personen, dag en tyd

Wij zijn geopend 1^e en 2^e herstdag van 13.⁰⁰ uur tot 24.⁰⁰ uur.

Voor onze kleine gasten tot 12 jaar hebben wij een speciaal kindermenu bestaande uit: gebonden tomatensoep met balletjes, gehakte biefstuk of hip-filet, geserveerd met groente-appel-moes en kleine frietjes en ijs met vruchtjes als nagerecht; 15,- p.p.

met vriendelijke groeten, fam. van Dijk.

A4. Tekst met bandschriftpen (menupagina's: Osmiroid Shadow en twee diktes Sheaffer). Schaduw aan restaurantnaam met dunne bandschriftpen, leeuw en kerst-illustratie met Rotring 0,25.

wildgerechten

wildpaté

met laai en geconfijte vruchten.

fl.

heldere eendesoep

een krachtige bouillon met wildballetjes.

fl.

wildpastetje

kerstdeghake gerold met wild ragout.

fl.

eendeborst met bosbessen.

eendeborst met een fijn wildgarnituur.

fl.

gefileerde hazenrug

hazengrufilets met zachte peperroom-saus en wildgarnituur.

fl.

de Gouden Leeuw

stadshaven 24
5256 BA Heusden
tel.: 04162-1175

Het personeel van
de Gouden Leeuw
wenset U
Smakelijk eten.

apotheken-restaurant

de Gouden Leeuw

stadshaven 24
5256 BA Heusden
tel.: 04162-1175

Advertenties, formaten 78 mm breedte.

soepen

waterzooi

een krachtige visbouillon, gerold met een stukje zeehaai, rade poot, kalfsvoet, garnalen, mosselen, samen met een beetje van verse groenten.

fl.

hollandse vissoep

een gebonden soep van vijf vissoorten zoals tong, paling en zalm.

fl.

groentesoep

krachtige runderbouillon, rijkelijk voorzien van diverse soorten verse groenten.

fl.

verse tomatensoep

een vette soep, gemaakt van verse tomaten en afgemaakt met kruiden en peterselie.

fl.

de Gouden Leeuw

stadshaven 24
5256 BA Heusden
tel.: 04162-1175

de Gouden Leeuw

geopend op de vierde herstdag
13.00 uur tot 24.00 uur
12.00 uur tot 24.00 uur

24 ETEN, 15 BETALEN!

Wij zijn geopend 1^e en 2^e herstdag van 13.00 uur tot 24.00 uur.

12.00 uur tot 24.00 uur.

Wij zijn geopend 1e en 2e herstdag van 13.00 uur tot 24.00 uur.

Wij zijn geopend 1e en 2e herstdag van 13.00 uur tot 24.00 uur.

14.7 Cadeau bij middeleeuwse facsimile-uitgave

Deze opdracht was een toevoeging van een pagina in een facsimile-uitgave van 'Les très riches heures de Duc de Berry', een 15e eeuwse manuscript. Dit boek werd cadeau gegeven en deze extra pagina was de persoonlijke felicitatie.

Dit werkmodel is het resultaat van vijf tekstvoorstudies op ruitjespapier 5x5 mm, drie illustratieschetsen en een gecombineerd model met aan elkaar geplakte delen.

Met potlood zijn hierin de kleuren geschetst, die op de definitieve uitvoering in verf uitgevoerd zijn.

*Materialen voor schets:
lineaal, potloden,
tekenpen 0,25 mm
Osmiroid B, B4.*

Het originele formaat is 217 x 291 mm. De pagina is meegebonden in de facsimile-uitgave.

Het eindresultaat is uitgevoerd op streza, dat het meest leek op het papier in het boek.

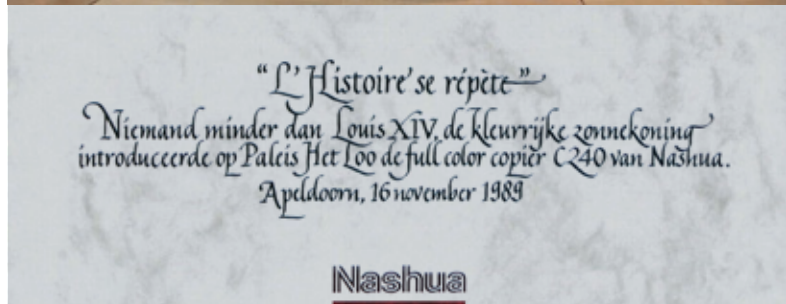
De marge- en regellijnen in oker - zoals ze ook in het origineel toegepast zijn, zijn met potlood getekend.

De zwarte teksten zijn geschreven met Osmirid B2 en B4 voor de jaartallen.

Voor de rode letters is een brede opsteekpen gebruikt met plakkaatverf.

De naam in goud, de initialen en illustraties zijn gemaakt met penselen en plakkaat- en goudverf.

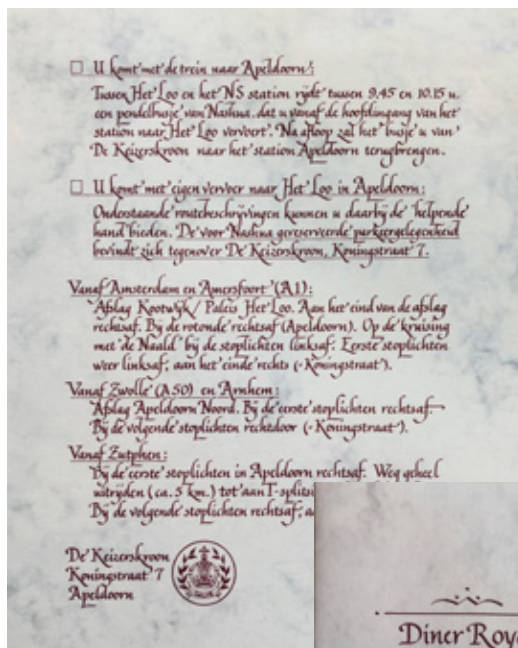
14.8 Kalligrafie in het bedrijfsleven

De eerste kleurencopier in Nederland is in 1989 in paleis Het Loo gepresenteerd door 'Louis de 14e', de kleurrijke zonnekoning die daar ook ooit even woonde.

Zo'n 300 relaties van Nashua zijn uitgenodigd met een gekalligrafeerde voorgedrukte uitnodiging, die handgeschreven gepersonaliseerd was.

Ook de bevestiging met routebeschrijving en antwoordkaart waren in 17e eeuws humanistisch cursief met Franse initialen, gedrukt op gewolkt stresa-papier.

Ook alle middelen op de dag zelf waren in stijl, zoals wegwijzers en menukaarten, tafelnummers en naamkaartjes voor de tafelschikking.

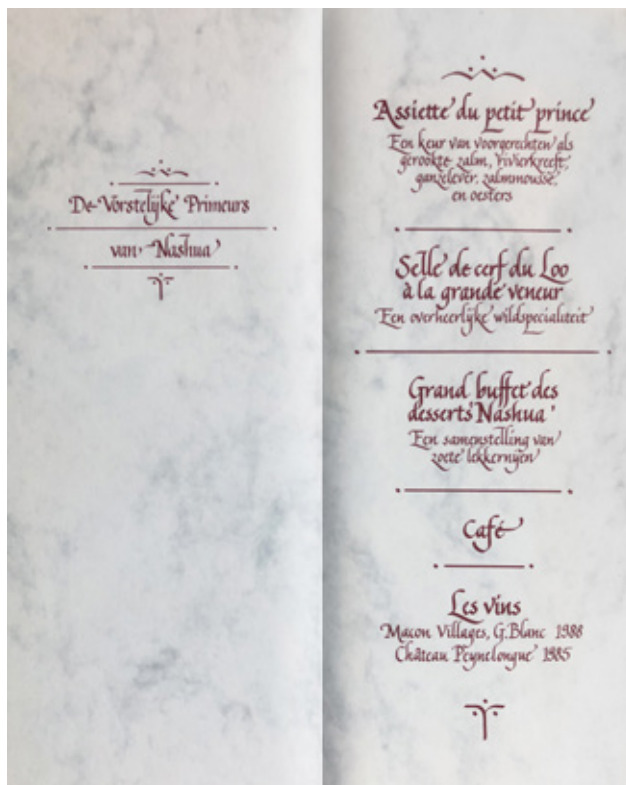

Nashua

Naam: _____
 Bedrijf / instelling: _____
 Functie: _____
 Adres: _____
 Postcode: _____
 Plaats: _____
 Telefoon overdag: _____

Nashua Nederland B.V.
 Afdeling Marketing & P.R.
 Antwoordnummer 13 500
 5200 VV = Hertenbosch

14.9 Spreuken & gedichten

Ik zit mij voor het vensterglas
onnoemelijk te vervelen
Ik wou dat ik twee hondjes was,
dan kon ik samen spelen

Goedfried Bonmans

Originele x-hoogte: 1 cm. In schuin geschreven
gothisch. Tekst met een Sheaffer B, initiaal met een
Osmiroid B10. De streep is dun-dik-dun getrokken
met een spitse pen langs een verhoogde lineaal.

Serenity Prayer
God, grant me
the serenity
to accept the things
I cannot change &
the courage to change
the things I can &
the wisdom to know
the difference

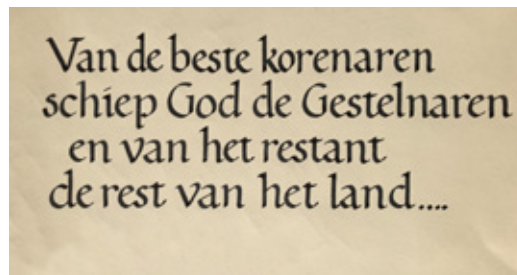
author unknown

Tekst in uncialen met
versaallletter. Pennen:
Sheaffer B en M, en
Osmiroid F. Originele
x-hoogte is 10 mm.

Tekst in zware unciaal met brede pennens (Sheaffer B-M-F)
en met gotische illuminaties (met tekenpen Rotring 0,25)

Tekst in humanistisch romein.

Le refus
des louanges
est un désir d'être loué
Deux Fois....
Het weigeren van lof is het verlangen
twee keer geprezen te worden.....
DE ROCHEFOUCALD

Tekst in humanistisch cursief. Materialen: Sheaffer M en F,
Osmiroid F. Originele x-hoogten zijn 10 en 5 mm.

THIS DAY
IS THE FIRST
DAY OF THE REST
OF YOUR
LIFE

Gecentreerde tekst in Romeinse kapitalen. Materialen: Osmiroid
shadow 6, schreven en uiteinden zijn met een Rotring 0,25
bijgewerkt. Originele x-hoogten zijn 2 1/2 en 2 cm.

If we learn
today
like we learned
Yesterday
We rob ourselves of
Tomorrow:::
John Dewey

Tekst in gotisch met versaal initiaal, Tomorrow in moderne letter,
met stift met 3 mm brede punt. Illustratie en naam met fineliner.

starflow

Logo voor computerprogramma dat was ontwikkeld in een
middeleeuws pand. Geconstrueerd met Rotring tekenpen en lineaal,
hoekjes en spits uiteinden strak afgewerkt met radeermesje.

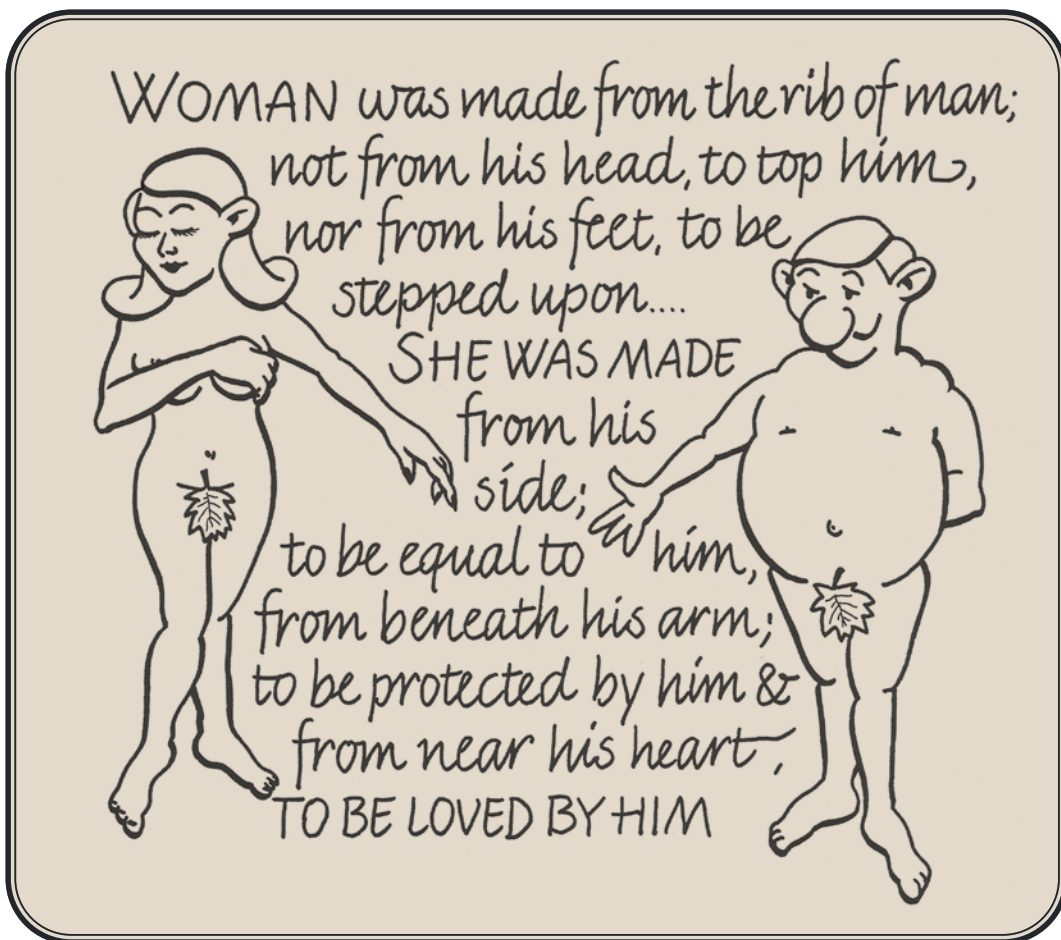
14.10 Tekst waardigheid geven

De waardigheid van een tekst wordt in één oogopslag bepaald door de vormgeving. Vergelijkt u eens deze en de volgende pagina en ga na welke indruk het op u maakt...

Dezelfde tekst, maar totaal anders vormgegeven, maakt een wezenlijk andere indruk. Het is uw taak elke tekst op waarde te schatten en de juiste vormgeving te kiezen.

Materialen: tekst met vulpen met ronde punt, de illustraties met een spitse pen (let op 't lijnverloop).

Voor deze uitvoering zijn verschillende schetsen aan elkaar geplakt en uiteindelijk op de lichtbak strak overgetrokken.

Eerst zijn de linkerillustratie en initiaal gemaakt (detail: de vrouw komt werkelijk uit de rib van de man). Vervolgens is de tekst in insulaire halfunciaal tegen de illustratie aan gemaakt. Let op de vele ligaturen. De wisselende regellenlengte leverde een grillige kantlijn rechts op, die is gevuld met de tak met vruchten. Drie losse schetsen zijn aan elkaar geplakt en op de lichtbak overgetrokken op Schoellerhammerpapier.

Dat origineel is op stresa gekopieerd en op de kopieën is de initiaal met plakkaatverf rood gemaakt. De versie hierboven is digitaal ingekleurd. Materialen: geschreven tekst met Osmiroid B2 (0 graden), de initiaal is geconstrueerd met lineaal, cirkelmal voor de okseltjes en Rotring 0,35. Het originele formaat is A4 en de x-hoogte is 7 mm. De uitlopers aan de e, t en f zijn afgewerkt met een Rotring 0,25.

TEN COMMANDMENTS FOR THE ARTIST

- I Thou shalt draw every thing & every day
- II Thou shalt not wait for inspiration, for it cometh not while thou waitest, but while thou workest
- III Thou shalt forget all thou thinkest thou knowest & even more, every thing thou hast been taught
- IV Thou shalt not adore thy good drawings & promptly forget thy bad ones
- V Thou shalt not draw with exhibitions in mind, nor to please any criticism but thy own
- VI Thou shalt trust none but thy own eye & make thy hand follow it
- VII Thou shalt consider the mouse thou drawest even more important than the contents of all the museums in the world, for thou maketh thy world
- VIII Thou shalt love the Ten Thousand Things with all thy heart & a blade of grass as thyself
- IX Let each drawing be thy first, a celebration of the eye awakened
- X Thou shalt always take a paper large enough, so thou dost not have to change thy composition when thy paper appears to be too small!

AUTHOR UNKNOWN CALLIGRAPHY: JOS VAN HOUT MCMLXXXV

TEN COMMANDMENTS FOR THE ARTIST

- I Thou shalt draw every thing & every day
- II Thou shalt not wait for inspiration, for it cometh not while thou waitest but while thou workest
- III Thou shalt forget all thou thinkest thou knowest, & even more, everything thou hast been taught
- IV Thou shalt not adore thy good drawings & promptly forget thy bad ones
- V Thou shalt not draw with exhibitions in mind, nor to please any criticism but thy own
- VI Thou shalt trust none but thy own eye & make thy hand follow it
- VII Thou shalt consider the mouse thou drawest even more important than the contents of all the museums in the world, for thou art thy world
- VIII Thou shalt love the Ten Thousand Things with all thy heart & a blade of grass as thyself
- IX Let each drawing be thy first, a celebration of the eye awakened
- X Thou shalt always take a paper large enough, so thou dost not have to change thy composition when thy paper appears to be too small!

Twee keer dezelfde tekst met humanistisch cursief, links geschreven met pen Sheaffer S, rechts met M.

Links heeft rechte schreefloze Romeinse kapitalen (en cijfers) en rechts zijn gecursiveerde half-uncialen toegepast.

Voor de constante helling is een onderlegvel met lineatuur en schuine lijnen gebruikt.

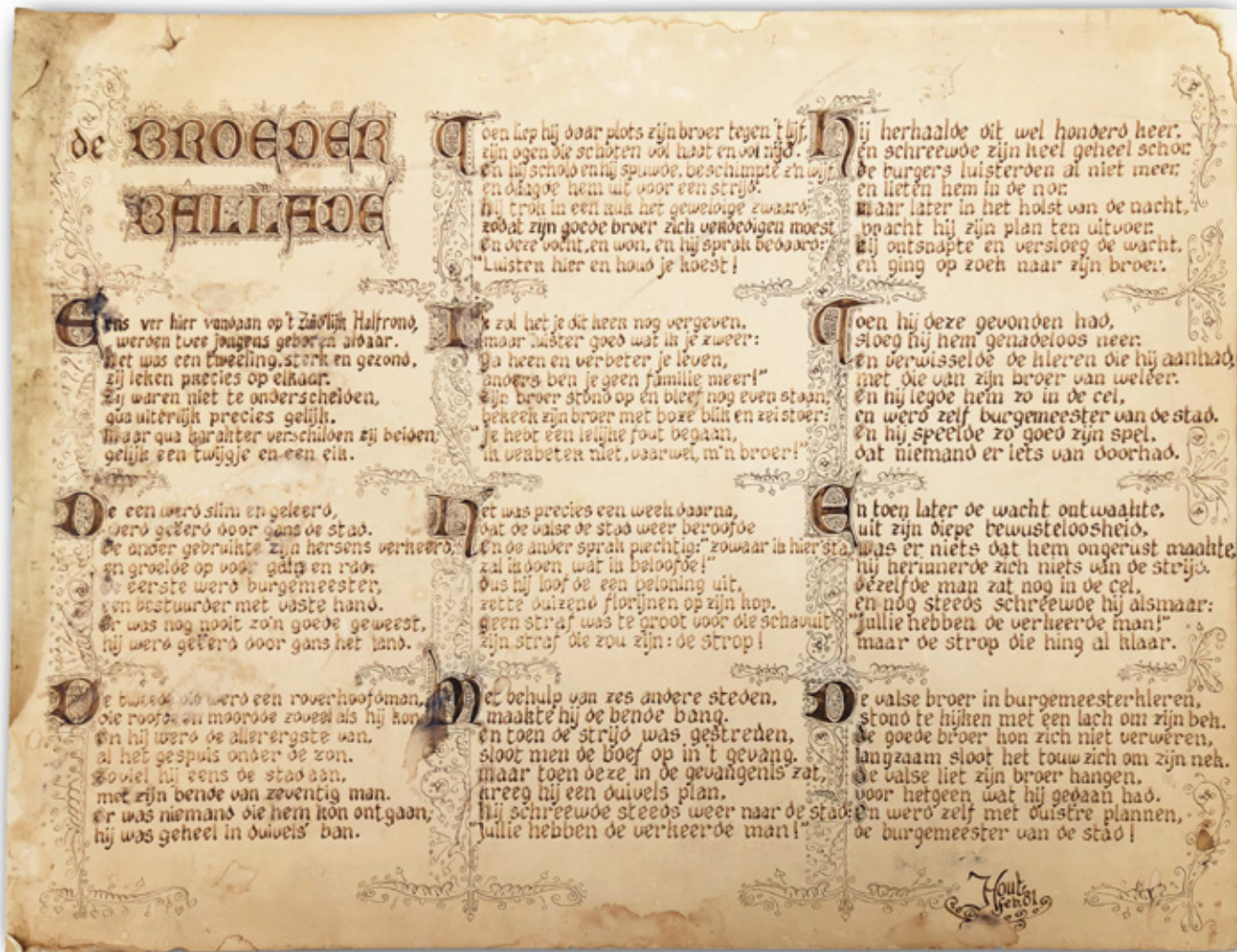
Originele formaat is ongeveer 25 x 36 cm, x-hoogte kapitalen 10 mm, minuskels 5 mm.

Tekst in rechtop geschreven humanistisch italic, met een Sheaffer F. De naam (Mark Twain) is met dezelfde pen gemaakt en daardoor vet. Illustratie met airbrush en sjablonen.

Tekst in humanistisch romein, met een Sheaffer M. Op meerdere formaten gekopieerd en met verschillende sjablonen ge-airbrushed.

14.11 Monnikenwerk

De tekst is ooit geschreven als opdracht voor Nederlands op de middelbare school. Uitgewerkt in gothisch schrift met geillumineerde initialen op een vel van 65 x 50 cm. Het heeft ingelijst tegen een vochtige muur gehangen en daardoor een passende eeuwenoude uitstraling gekregen... ;-)

DE BROEDER BALLADE

Ver hier vandaan, op het Zuidelijk Halfrond,
werden eens twee jongens geboren aldaar.
Een ferme tweeling, zeer sterk en gezond,
zij leken precies op elkaar.
Zij waren niet te onderscheiden,
qua uiterlijk exact gelijk,
maar van karakter verschilden zij beiden
gelijk een twijgje en een eik.

En van hen werd slim en geleerd,
hij werd geëerd door de hele stad
de ander gebruikte zijn hersens verkeerd,
en groeide op voor galg en rad.
De eerste werd burgemeester,
een bestuurder met vaste hand
Er was nog nooit zo'n goede geweest,
hij kreeg waardering in 't hele land

De tweede werd een roverhoofdman,
die roofde en moordde zoveel hij kon
en hij werd de allerergste van
al het gespuis onder de zon.
Zo viel hij eens de stad aan
met z'n bendje van zeventig man
Niemand kon hem ontgaan,
hij was geheel in duivels' ban!

Plots liep hij daar zijn broer tegen 't lijf,
zijn ogen schoten vol haat en vol nijd
hij schold en hij spuwde, beschimpde zijn wijf,
en daagde hem uit voor een strijd.
Hij trok in een ruk het geweldige zwaard,
zodat zijn goede broer zich verdedigen moest.
Deze vocht, en won, en hij sprak bedaard:
'Luister goed en houd je hoest!

Ik zal het je dit keer nog vergeven,
maar onthoud wat ik je zweer;
Ga heen en verbeter je leven,
anders ben je mijn broer niet meer!
De slechte stond op en bleef even staan
en met een boze blik riep hij stoer:
'Je hebt een lelijk fout begaan,
ik verbeter niet, waarwel, m'n broer!'

Het was precies een week daarna,
dat hij de stad weer beroofde
en de ander sprak plechtig: 'Zouwar ik hier sta,
zal ik doen wat ik beloofde!
En hij loofde een beloning uit,
zette duizend slorijnen op zijn kop
geen straf was te groot voor die schavuit,
de straf die zou zijn: de strop!

Met de hulp van zes andere steden
achtervolgde hij de bend lang
en toen de strijd was gestreden,
sloot men de boef op in 't gevang
Maar toen deze in de gevangenis zat,
kreeg hij een duivels plan.
Steeds schreeuwde hij naar de stad:
'Jullie hebben de verkeerde man!'

Dit herhaalde hij wel duizend keer
hij schreeuwde zijn heel geheel schor.
De burgers luisterden al niet meer,
en lieten hem in de nor.
Maar later in het holst van de nacht,
bracht hij zijn plan ten uitvoer.
Hij ontsnapte en versloeg de wacht
en ging op zoek naar z'n broer.

Nadat hij deze gevonden had,
sloeg hij hem genadeloos weer
en verwisselde de kleren die hij aanhad,
met die van z'n broer van weleer.
Zo legde hij hem in de cel
en werd zelf-leider van de stad.
hij speelde zo goed z'n spel,
dat niemand er iets van doorhad!

Toen later de wacht ontwaakte
uit een diepe bewusteloosheid,
was er niets dat hem ongerust maakte:
hij herinnerde zich niets van de strijd.
Dezelfde man zat nog in de cel,
en nog steeds schreeuwde hij alsmaar:
'Jullie hebben de verkeerde man;
maar de strop die hing al klaar.

De valse broer in burgemeesterkleren
keek toe met een grimmige trek
De goede broer kon zich niet verweren,
langzaam sloot het touw zich om z'n nek.
De valse liet z'n broer hangen,
voor iets dat hij zelf gedaan had,
en werd zelf met duistere plannen
de burgemeester van de stad!

Tweede, veel latere uitwerking van hetzelfde gedicht, nu op een vel van 70 van 50 cm. De tekst is beter geschreven: de regelmatigheid in de letters is na 1981 danig verbeterd. Ook inhoudelijk zijn enkele regels aangepast - voor wie het lezen wil. Nu alleen nog een keer enkele dagen uittrekken om de versieringen te maken...

De Schepping der Wereld

genesis 1:1-2:4

In het begin schiep God hemel en aarde, maar de aarde was nog ongeordend en leeg, en duisternis heerste over de wateren. God sprak: daar zij licht. En er was licht, en Hij zag dat het goed was. Het licht noemde Hij dag, de duisternis nacht. Zo werd het avond en morgen; de eerste dag.

God sprak: er zij een uitspansel om de wateren te scheiden. Zo geschiedde. Hij maakte de hemel en scheidde zo het water onder het uitspansel van dat daarboven. Weer werd het avond en morgen; de tweede dag.

God sprak: het water moet samenloeien, zodat het droge tevoorschijn komt. Zo geschiedde. Het droge noemde Hij land, het water zee, en Hij zag dat 't goed was. God sprak: de aarde moet planten en bomen voortbrengen. Zo geschiedde. De aarde deed bomen, planten en gewassen ontspruiten, die vrucht en droegen, elk naar zijn soort en God zag dat 't goed was. De derde dag.

God sprak: er moeten lichten komen aan de hemel om dag en nacht te scheiden en om vaste tijden, dagen, jaren te duiden. Zo geschiedde. God plaatste de zon, maan en sterren om te heersen over dag en nacht en Hij zag dat 't goed was. Weer werd 't avond en morgen. De vierde dag.

God sprak: laat 't water krioelen met levend gewemel en over de aarde vogels vliegen. Zo geschiedde. Grote gedrochten en levend gewemel krioelden in het water, vogels vloegen langs de hemel. En God zag dat 't goed was. Weer werd het avond en morgen; de vijfde dag.

God sprak: laat de aarde wezens voortbrengen van allerlei soort. Zo geschiedde. Hij maakte wilde en tamme dieren en al wat op aarde leeft, en zag dat 't goed was. God sprak: laat ons de mens maken naar ons beeld. Zo geschiedde.

Man en Vrouw schiep hij hen en sprak tot hen: Wees vruchtbaar en vermenvulldigt. U; bevolkt de aarde en onderwerpt haar en haar bewoners. Zie, ik geef U het zaaddragend gewas en alle bomen die vruchten dragen tot voedsel. Aan de dieren zullen groene planten tot voedsel dienen.

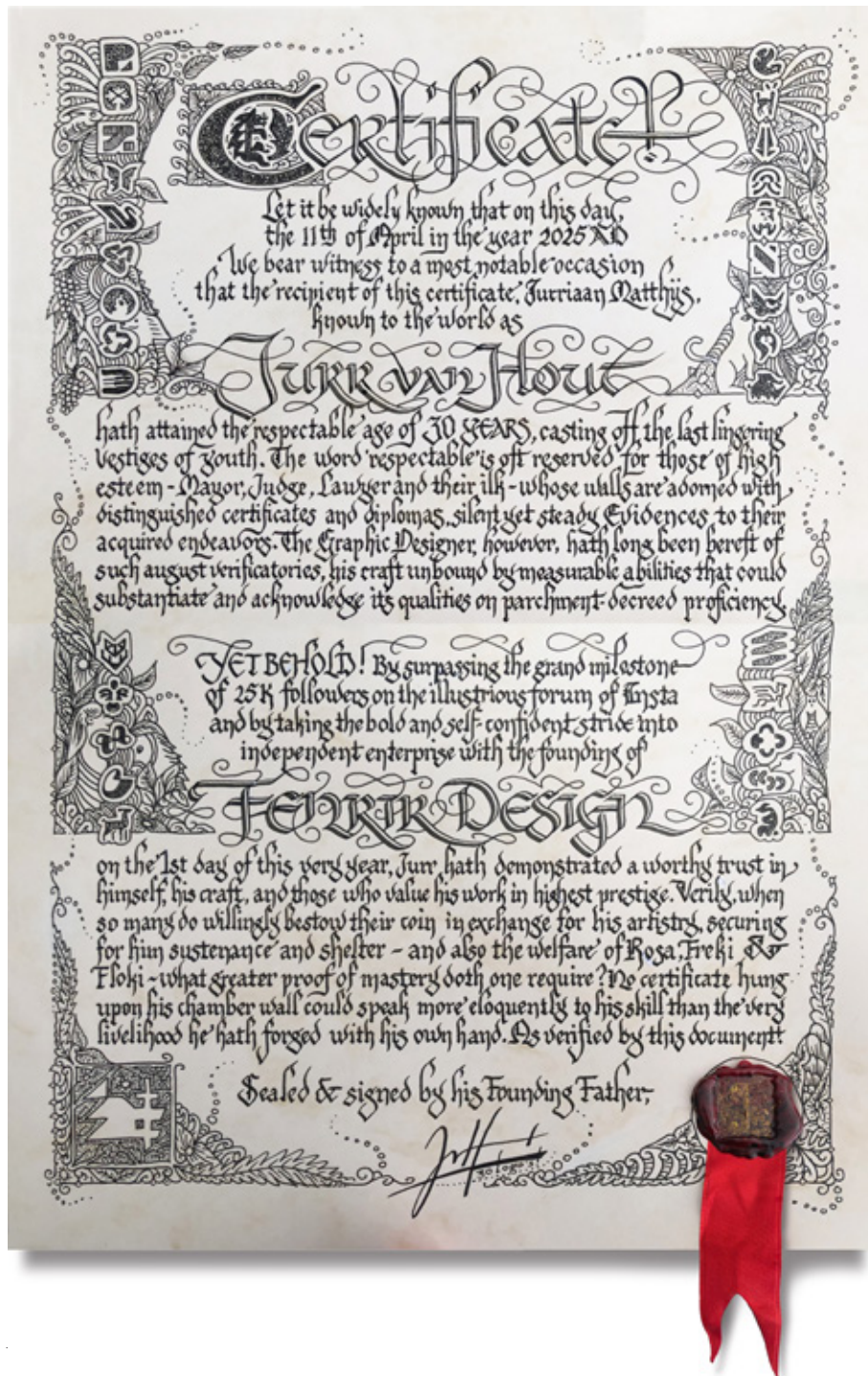
Zo geschiedde, en God zag dat het zeer goed was. Weer werd 't avond en morgen; de zesde dag.

Zo werden hemel en aarde voltooid en de zevende dag rustte God van al het werk. Hij zegende deze dag en verklaarde hem heilig tot rustdag.

Materialen: de initial is getekend met een Rotring 0,25 en ingekleurd met plakkaatverf en een fijn penseel. De titel is met Sheaffer B en de tekst met Sheaffer F geschreven.

Merk op dat de kapitalen in de tekst donkere vlekjes in het tekstbeeld geven. Een lichter kapitaal-alfabet, bijvoorbeeld met enkele in plaats van dubbele verticale lijnen, was hier beter op z'n plaats geweest.

Origineel: A3-formaat, x-hoogte platte tekst is 5 mm.

Certificaat voor de 30e verjaardag van mijn zoon Jurr, zelfstandig grafisch ontwerper. De basis is opgezet in InDesign, vertaald naar oud-Engels met behulp van AI (Chat GPT) en die tekst is in een vergelijkbaar stramien als hierboven gezet - met driehoeken erbij voor de illuminaties en met het relatief smalle lettertype Papyrus. Dit is als 'onderlegger' gebruikt om het gotisch te schrijven en de illustraties toe te voegen (met daarin 30 van Jurr's logo-ontwerpen).

Origineel formaat: A3 op marmer-printpapier (2x A4, niet groter te vinden :-), Osmiroid B6 voor de titel en namen en Osmiroid S voor de tekst (x-hoogte = 3,5 mm), fineliner (Faber Castell S) voor de illustraties en een radeermesje voor de foutjes. Zegellak en lint, met goudpoeder op de J-stempel voor de finishing touch.

14.12 Reclameschrift

Niet alle kalligrafie is om mooi of chique te schrijven. Soms is een goedkope uitstraling nodig. Vlotte reclameletters bereik je met viltstiften van bijvoorbeeld Edding, met ronde punten of met blokstiften die een klein dun-dik-verschil geven.

Lettering met viltstiften met ronde punten, illustratie met teken- en bandschrifttypen.

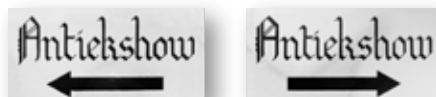

Viltstiften met ronde punten voor de koppen en prijzen, fineliners voor de kleinere teksten. Flyers op A4-formaat.

Koppen met platte viltstiften en teksten met bandschrifttypen, stiften met ronde punt en afwrijfletters in de illustraties. Poster A3

14.13 Reclameborden

In 2025 wordt alles geprint, maar lange tijd was een reclamebord arbeidsintensief handwerk: eerst een ontwerp op papier, dat vergrooten met een projector, projectie overtrekken op tape, die op het materiaal plakken, alle letters uitsnijden en dan de uitgenomen letters met verf inkleuren... De borden hieronder zijn zo gemaakt.

Boven: winkelbordjes, met dikke viltstift direct op karton geschreven

> Bakkersbord, contour met decoupeerzaag en geverfd, deels met krijtbordverf.

Met krijtjes is prima te kalligrafieren: breek een stukje krijt af en hou dat plat, om als een bandschriftpen mee te schrijven.

14.14 Advertenties voor cursussen

Kalligrafie

De kunst van het Sierschrijven is voornamelijk een zaak van oefening en de juiste materialen gebruiken;
Iedereen kan 't leren!
 Vanaf volgende week starten in Sint-Michielsgestel de kursussen **kalligrafie & tekenen**
 Vandaag van 10-15.30 uur kunt u voor informatie & demonstratie terecht bij boekhandel 'de klokakker', klokakker 11, telefoon: 04105-5095. Of bel morgen voor info; docent Jos van Hout, 04105-3838.

vanaf 1 oktober te Sint-Michielsgestel;
 Dag- & avondkursussen
Tekenen en Calligrafie
 Demonstratie Informatie
 Zaterdag 22 sept.
 Kantoorboekhandel 'de Klokakker'
 Klokakker 11, tel. 04105-5095
 Of bel even; Docent J. van Hout, 04105-3838

Uitnodiging
 Vanaf 28 maart starten bij de nieuwe mettrop, naast volwassenden, nu ook de kinderen.
Tekenen en Kalligrafie
 Kom kijken en informeren tijdens de demonstratie van de gestilede tekenaar-kalligraf
 Jos van Hout
 zaterdag 19 maart a.s.
 van 10.00 tot 15.00 uur
 mettrop
 verwerstraat 9 - 's-Hertogenbosch
 073-134614
 Lombouffe

Uitnodiging
 Vanaf 1 oktober starten de avond- en dagkursussen
Tekenen & Kalligrafie
 Kom - informeren
 - proberen
 - leren
 tijdens de demonstraties bij
 boekhandel 'de klokakker'
 op 2a 15 sept. of 2a 22 sept.

INFO: DOCENT JOS V. HOUT: 3838

DEMONSTRATIES: VAN 10-16 UUR

Speciale dank aan de Klokakker en Mettrop, die de aanloop van cursisten dermate waardeerden dat zij ervoor adverteerden en ik er demonstraties kon geven.

En dank aan de ruim 500 cursisten in Sint-Michielsgestel, 's-Hertogenbosch, Oss, Schijndel, Den Dungen, en Rosmalen die - soms via creatief centrum of volksuniversiteit - van mij kalligrafieren wilden leren.

Ook dank aan Sheaffer Pen Textron, voor wie ik hun pennen in geheel Nederland en soms zelfs daarbuiten demonstreerde - en tegelijkertijd ook mijn eigen bundeltjes en cursussen aan de man kon brengen.

15. Na- en dankwoord

Toen een groot aantal van de complete hoofdstukken in 1987 al bij de uitgeverij lag, realiseerde ik me dat ik een paar aspecten nog niet had behandeld. En nu, bijna veertig jaar later, zijn er talloze nieuwe materialen op de markt (bijvoorbeeld heel veel fijne kalligrafiestiften!) die in dit boek niet vermeld zijn. Er zijn er ook verdwenen, zoals ik zelf merkte toen ik grote vellen strespapier zocht. Net als mijn favoriete Schoellerhammer is het niet meer verkrijgbaar. Goede alternatieven heb ik nog niet gevonden.

Er staan ook een aantal lettervormen en -typen in die ik nu anders zou doen, omdat persoonlijke normen en waarden over letters en schrijven voortdurend aan veranderingen onderhevig zijn. Dat is tegelijk het boeiende van schrift: het aantal variatie- en interpretatie-mogelijkheden is zó uitgebreid, dat er altijd nieuwe - althans voor de beoefenaar zelf - wegen kunnen worden ingeslagen, die kunnen leiden tot nieuwe inzichten en veranderingen van smaak.

Ik wil graag bedanken: Sjoukje van de Kolk, Maarten van Rooij en Yon Prüst, meelezers (en collega's) van het eerste uur. Hun correcties en suggesties hebben het een beter boek gemaakt. Mijn zus Gerry: voor het uittypen van het eerste manuscript - dat toen nog werkelijk handgeschreven was. Daarmee kon een werkbare versie voor de zetterij, lithograaf en uitgeverij gemaakt worden. Dat het zover niet kwam, lag niet aan hen.

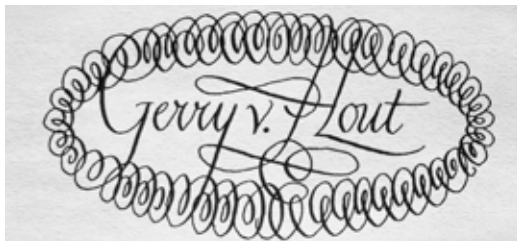
Mijn dochter Liz, die in 2013 alles nog eens typte, nu naar een computerbestand. Samen met dochter Sam maakte zij vele scans van de voorbeelden en illustraties die nu eindelijk in boekvorm samengebracht zijn.

Ook dank aan alle cursisten: hun vragen en creativiteit brachten mij telkens verder en ze zitten in talloze details in dit boek verwerkt.

Ik heb geprobeerd met mijn persoonlijke visies op letters en schoonschrijven een goede basis aan te reiken voor iedereen die zich met kalligrafie wil bezighouden. Ik hoop dat dit gelukt is.

's-Hertogenbosch, maart 1987 | Utrecht, mei 2013 | De Bilt Maart 2025

15.1 Toegift: namen in zwelschrift

Vier namen uit het dankwoord... met de spitse pen. Meer over deze techniek: 'Ornate Pictorial Calligraphy' van E. A. Lupfer (Dover Publications, Inc., New York), waarin schitterende staaltjes van penbeheersing te zien zijn.

Een goede truc om zwelschrift na te bootsen zónder dat je de spitse pen hoeft te beheersen: schrijf eerst de tekst en de krullen met een tekenpen of fineliner (zoals voorbeeld boven) en daarna trek dan alle neergaande lijnen over met een bandschriftpen in een constante hoek, eventueel in verschillende diktes, zoals in het voorbeeld eronder.

Een 'compleet handboek' is altijd hooguit een 'zo compleet mogelijk handboek', gebonden aan tijd en mogelijkheden. De basis van dit boek is gelegd in 1985, toen kalligrafie mijn dagelijkse werk domineerde. Sommige materialen en werkwijzen zijn sindsdien sterk veranderd, zeker met de opkomst van grafische applicaties op Mac en PC's. Maar het plezier en de voldoening van een handgemaakt werkstuk zal nooit vervangen worden door digitale werkwijzen, laat staan door AI.

Naast technieken en praktische tips staat dit boek bol van lettertypen en toepassingen. Veel daarvan zou ik nu - veertig jaar later - anders doen. Dat is tegelijk het boeiende van schrift: het aantal variatie- en interpretatiemogelijkheden is zó uitgebreid, dat er altijd andere wegen kunnen worden ingeslagen, die kunnen leiden tot nieuwe inzichten en verandering van smaak.

Met dit boek heb ik geprobeerd met mijn persoonlijke visies op letters en schoonschrijven een goede basis aan te reiken voor iedereen die zich met kalligrafie wil bezighouden. Ik hoop dat dit gelukt is.

's-Hertogenbosch, maart 1987 | Utrecht, mei 2013 | De Bilt, maart 2025

Jos van Hout (1960) begon halverwege de middelbare school intensief met tekenen. Een kalligrafieset bracht hem in 1978 op het spoor van de kunst van het schoonschrijven. Geboeid door de vele mogelijkheden in het schrift, verzamelde hij uitgebreide literatuur en bestudeerde die uitvoerig. Vele oefeningen en werkstukken later startte hij in 1981 met cursussen via diverse creatieve centra in de regio. Meer dan 500 cursisten kregen van hem een beginnerscursus - en een deel van hen ook nog een voor gevorderden.

Door zijn autodidactische verwerving van kennis van de kalligrafie, heeft Jos van Hout daar een eigenzinnige kijk op gekregen. Leesbaarheid van nu heeft immers ook andere regels dan die van eeuwen geleden. En die regels kunnen best op historische stijlen toegepast worden.